

JOSIP MIRNIĆ

A bácskai németek a Magyarországi Németek Népi Szövetsége kereteiben*

A bácskai németiség történetének feltárása, a Magyarországi Németek Népi Szövetsége (Volksbund der Deutschen in Ungarn) keretében, szervesen hozzátartozik a magyarországi németek második világháborús szerepének fölméréséhez. A majd 200 000 főt számláló bácskai németiség csatlakozásával a magyarországi Volksbund Európa legnépesebb „népcsoportjának” reprezentánsa lett. Jelentőségében a számbeli adatokat is meghaladja az a tény, hogy a szervezetségükben fejlettebb és eszmeileg már fokozottabban náciifikált bácskai svábokkal a magyarországi Volksbund egész tevékenysége új lendületet kapott. Franz Basch népcsoportvezető több ízben elhangzott szavait idézve: „Az ország déli területgyarapodása hatalmas népi gyarapodással jár. A bácskai néptársak százezrei menetelnek ma az élen bevetésre készen.”

Tény, hogy a jugoszláv államközösséggel már szakító, de a magyar fenntartóhatóságot is kénytelenül fogadó bácskai németiség volt a német birodalom háborús erőfeszítéseit maradéktalanul támogató magyarországi Volksbund úgyszólván minden vállalkozásának a fő lendítő ereje.

A bácskai Kulturbund csatlakozása a Magyarországi Németek Népi Szövetségéhez

A bácskai németek, akik a szomszédos Szerémségben és Szlavóniában előrenyomuló német csapatok fogadtatására készültek fel, fenntartással és bizonyos csalódással vették tudomásul a magyar honvédség bevonulását és Bácska birtokbavételét 1941 áprilisában.¹

Ennek megvan a magyarázata. A Jugoszláviai Sváb-Német Kultúrszövetség 20 éves története folyamán az egykori kultúregyesület a német lakosság általános politikai, kulturális és gazdasági érdekeit képviselő csúcsszervezetté fejlődött. 1938-tól a Kulturbundon belül eluralkodott a nemzetiszocialista életfelfogás.² Sepp Janko, a Kultúrszövetség elnöke 1940 márciusától a jugoszláv állam és az anyanemzet előtt a német népet kizárólagos joggal képviselő Volksgruppenführer lett, aki egyszersmind korlátlan hatalmú vezetője és irányítója az egész népi munkának. 1941 februárjában közvetlenül az összeomlás előtt hivatalosan is megalakult az „oszthatatlan sorsközösséget képező” német nép

* A tanulmány nem a „Kelet-Közép Európa második világháborús historiográfiája” c. konferenciára készült.

¹ Bruno Kremmling, a Kulturbund összekötő tisztje és Vörös János a 2. gépesített hadtest parancsnoka 1941. április 19-i tárgyalásai Újvidéken (Arhiv Vojnoistorijskog instituta u Beogradu — A belgrádi Hadtörténeti Intézet Levéltára. A német Külügyi Hivatal Inland II. osztályának mikrofilmezett titkos („g”) iratai, N-2 London II. 297 880—297 883. Röviden: VII., London.

² A Jugoszláviai Sváb-Német Kultúrszövetségnek 1941 elején 305 000 tagja volt (*Dusan Biber: Nacizm i Nemci v Jugoslaviji* 1933, 1944. Ljubljana 1960, 217).

szerves részeként a Jugoszláviai Német Népcsoport, amely szervezetenként úgy épült fel, hogy nagyobb teret biztosított a Harmadik Birodalom befolyásának, mint a jugoszláv állam ellenőrzésének.³

Jugoszlávia megtámadásával a bácskai németiség elérkezettnek vélte az időt, a szabatosan ugyan meg nem fogalmazott, de dédelgetett álma: a külön államisággal bíró német autonóm terület létrehozására. Az Újvidéken működő Kulturbund-vezetőség valósággal besáncolta magát, és a jugoszláviai német követségtől kapott fegyverrel várta az események kibontakozását. Amikor a német csapatok elértek a Duna másik partjára, megindult az akció. A lefegyverzett német bundisták birtokukba vették a postát, a vasútállomást és megkezdték a demoralizált jugoszláv hadsereg visszavonuló kötelékeinek a lefegyverzését. Így tettek ártalmatlanná két jugoszláv ezredet Újvidéken, és máshol is részt vettek ilyen akciókban.⁴ Mindez arról tanúskodik, hogy a Kulturbund már a háború előtt és a háború esetére kiépítette saját fegyveres egységeit.⁵

Így történt, hogy a német csapatok fogadtatására felkészült bácskai sváb falvak a bevonuló magyar honvéd alakulatokat horogkeresztes német zászlókkal üdvözölték.⁶ Nyíltan hirdették, hogy a Bácska magyar megszállása csupán ideiglenes taktikai húzás Hitler messzemenő stratégiai elképzeléseiben, amelyet csakhamar követni fog Bácska és Bánát egyesítése egy különálló német autonóm területben. Az ifjúság tömegesen szökött át a Bánátba, a Kulturbund vezetői pedig azt a hírt terjesztették, hogy ez az ifjúság külön egységekbe sorolva, csakhamar a Wehrmacht-tal együtt bevonul a Bácskába.⁷

A magyar Délvidéki Katonai Közigazgatási Csoport, melynek a feladata az volt, hogy megteremtse a szükséges feltételeket a Bácska Magyarországhoz csatolásához, a bevonuló seregtettek közreműködésével, erőlyesen reagált a németek fellépésére. A Kulturbundista őrségeket mindenütt lefegyverezték, a horogkeresztes zászlókat pedig leszedették. A Bácskába bevonuló magyar csapatok által elkövetett atrocitásoknak a német nemzetiségű lakosság közül is voltak áldozatai,⁸ s ez kiváltotta Hitler haragját. Ezért Werth Henrik, a

³ Mitteilungen und Verordnungsblatt der Volksgruppenführung der Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien, Novi Sad-Neusatz, Feber 1944, Folge 1.

⁴ A Kulturbund újvidéki székhelyén tárolva volt kb. 1000 puska, 30 könnyű gépfegyver, 5 nehéz gépfegyver, 60 000 töltény stb. (Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Das Schickal der Deutschen in Jugoslawien, Düsseldorf, 1961. Band V, 47 E.)

⁵ Johann Wüsch könyveiben azt bizonygatja, hogy a háború előtt a Kulturbundon belül nem léteztek fegyveres alakulatok, amelyek résztvettek volna akkori hazájuk szétbomlásában. Szerinte a bácskai németek szerepe az áprilisi háborúban arra korlátozódott, hogy részt vettek az ad hoc megszervezett nemzetőrség kötelékeiben (*Johann Wüsch: Beitrag zur Geschichte der Deutschen in Jugoslawien für den Zeitraum von 1934 bis 1944*. Kehl 1966, 70. 266; *Johann Wüsch: Jugoslawien und das dritte Reich, Eine dokumentarische Geschichte der deutsch-jugoslawischen Beziehungen von 1933 bis 1945*. Stuttgart 1969, 200, 262). Állításait azonban cáfolják a Kulturbund vezetőinek Berlinbe küldött egykori jelentései, amelyekben „Selbstschutz”-nak nevezett különálló kulturbundista fegyveres egységekről esik szó (V II, N-2, London h. 297 860).

⁶ A horogkeresztes zászlókat kitűzték: Újvidéken, Cservenkán, Hódságon, Apatinban stb. (Istorijski arhiv Pokrajinskog komiteta Vojvodine u Novom Sadu—Vajdasági Párttörténeti Levéltár, 19 873/344-345, röviden: IAPKV).

⁷ A Budapesti Főkapitányság a Bácskából kapott jelentések szerint értesítette a Belügyminisztériumot, hogy Szilberekből, Hódságból, Fülöpszállásról, Cservenkáról a német ifjúság tömegesen szökött át a Bánátba (IAPKV, 19 882/X/1, 153—154).

⁸ Franz Basch, Josef Trischler és Johann Wüsch Lorenz SS-tábornokhoz, a Volksdeutsche Mittelstelle vezetőjéhez intézett egykori jelentéseikben az állítják, hogy a bevonuló magyar honvédek megölték néhány népi-németet Újvidéken, Sajkásban és Ujverbáson. IAPKV, 23611/1).

magyar honvédség vezérkari főnöke megparancsolta a honvédség alakulatainak, hogy a németekkel szemben a legmesszebbmenő jóindulattal viseltessenek, mert nem szabad megfélemlkezni arról, hogy Magyarország területi gyarapodását a német fegyverek győzelmének köszönheti.⁹ Horthy Miklós Magyarország kormányzója is erélyes rendszabályok fogantatását ígérte meg.¹⁰

A helyzet csak akkor normalizálódott, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy a Jugoszlávia romjain felépülő külön német autonóm terület terve irreális: Németországnak féltre kell tennie azt Magyarországgal létesített háborús szövetségi kapcsolatai érdekében. A Bácska magyar fennhatóság alá került, a Bánátot pedig Szerbiához csatolták.¹¹

Werth Henrik, mint a bevezetett katonai közigazgatás feje, már 1941. április 11-én kelt. 1. számú parancsában hangsúlyozta, hogy „a fegyverrel visszafoglalt” Délvidék németiségét ugyanazok a jogok illetik meg, mint a magyarországi németeket.¹² A magyarországi Volksbund vezetősége pedig rögtön kifejezte örömét, hogy a nemzetiszocialista Németország és Hitler jóvoltából megtörtént a nagy történelmi igazságszolgáltatás. Ezt a bácskai németiség nem értelmezhetette másként, mint, hogy — Hitler akaratának fegyelmezetten engedelmessé — alkalmazkodnia kell az adott helyzethez.¹³

A Bécsben 1940. augusztus 30-án kelt magyar—német kisebbségi megállapodás¹⁴ második pontja értelmében a 173 058 lelket számláló bácskai németiség az új közigazgatási szervek létrehozásakor dr. Deák Leó főispán és Sepp Spreitzer, a Kulturbund bácskai vezérének megegyezése alapján 30 jegyzői és egy főszolgabírói állást kapott, valamint arányos számú helyet a községi képviselői szervezetekben és a vármegyei törvényhatósági bizottságban.¹⁵

Ezzel kapcsolatban azonban súrlódások támadtak a Kulturbund és a magyar közigazgatási hatóságok között: ugyanis a községi képviselőtestületek tagjai tekintetében a főszolgabírák, a községi jegyzők tekintetében pedig a főispán arra az elvi álláspontra helyezkedtek, hogy a számarányuk alapján a németeket illető tisztségek egynegyedét a Kulturbundon kívülálló személyekkel töltsék be. Erre a Kulturbund hevesen reagált. Helyenként előfordult, hogy a kinevezett kulturbundista községi jegyzők megtagadták a magyar hivatali eskü letételét, vagy nem akartak magyarul beszélni.¹⁶

⁹ IAPKV, 19881/IX. 131—132.

¹⁰ Bővebb adatokat Hitlernek Horthyhoz intézett üzenetéről és Horthy közbelépéséről lásd az Akten zur deutschen Auswärtigen Politik 1918—1945, Serie D 1937—1941, Band XII/2 485, 517. Ezekről értesít a Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933—1944: Bp. 1968, c. okmánykötet is. 580.

¹¹ Johanna Wüsch szerint a dunamenti német autonóm terület gondolata csak 1941. május elsejéig volt időszerű. Ugyanis erre a napra tűzték ki a Bánátban ünnepi megalakulását. Azonban az utolsó percben megérzett Berlinből Heydrich következő tartalmú távirata: „A kísérletet csírájában elfojtani, a résztvevőket szükség esetén le is tartóztatni.” Minden további ezzel kapcsolatos feltevés, Wüsch szerint, a fantázia szüleménye (*Wüsch: Jugoslawien und das dritte Reich*... 264)

¹² IAPKV, magyar nyelvű anyag, 1 doboz, 1. számú irat

¹³ Deutsche Zeitung (Organ der deutschen Volksgruppe in Ungarn, Budapest) 1941. április 13., Am Wege der Auferstehung.

¹⁴ A bécsi egyezményről bővebben lásd: *Tilkovszky Loránt: A Volksbund szerepe Magyarországon második világháborús történetében, Történelmi Szemle, 1968/3.*

¹⁵ Deutsches Volksblatt, (Tageszeitung des deutschen Südungarns, Újvidék) 1941. szept. 23, 30 deutsche Gemeindenotare in der Südbatschka ernannt.

¹⁶ IAPKV, 19882/X/1, 64—69, 100—112.

A bácskai németiség soraiból — behívás útján — három képviselő jutott be a parlamentbe: Sepp Spreitzer területvezető mellett Franz Hamm és Josef Trischler, akik az összeomlás előtt a jugoszláv nemzetgyűlésnek is tagjai voltak.¹⁷

A Volksbund vezetősége természetesen tartotta, hogy szervezete kiterjed az újonnan bekebelezett Bácska területére is. A bácskai németek csatlakozásával a Németországon kívül élő németek legszámosabb népcsoportja a magyarországi lett.¹⁸

Franz Basch magyarországi német „népcsoportvezető” és Sepp Janko, a volt jugoszláviai német „népcsoport” vezetője 1941 május közepén találkoztak Újvidéken, hogy megbeszéljék a soron következő feladatokat. A Berlinből kapott utasítások értelmében Janko átveszi a bánáti német népcsoport vezetését, míg a Bácskában Sepp Spreitzer mérnök lesz a területvezető, Zombor székhellyel. Megállapodtak abban, hogy pünkösöd után kimondják a bácskai Kulturbund ünnepélyes csatlakozását a magyarországi Volksbundhoz.¹⁹

Azonban a szervezeten belül erősebb, eszmeileg pedig fokozottabb mértékben nemzetiszocialista Kulturbund bácskai szervezetének a csatlakozása még jó fél évet váratott magára, az ifjú német generáció kifejezetten magyar-ellenes hangulata, és úgy látszik, magának Spreitzernek és törzskarának a magartartása miatt.²⁰ A hivatalos érintkezésben csakis a „Schwäbisch-deutscher Kulturbund” bélyegzőt használták. Spreitzer területvezető körrendeletei olykor lényegbevágóan eltértek a Volksbund vezetősége által képviselt álláspontoktól.²¹ A Volksbundhoz való tartozás egyes külső jegyeit, mint például az öltözködés módját, zászlóhasználatot, egyes szimbólumokat stb. is csak igen fokozatosan hangolták össze.²²

A hivatalos iratokban a bácskai területvezetőség 1941 őszétől használja a „Volksbund der Deutschen in Ungarn — Schwäbisch-Deutscher Kulturbund — Gebietsführung Batschka” elnevezést. Ekkor nagyjából be is fejeződött a Kulturbund szervezetének a beillesztése a Volksbund szervezetébe. Végül is 1941. november 9-én megtörtént Zomborban a Kulturbund hivatalos átvétele is.²³ A bácskai terület (hozzácsatolták a bajai körzetet is) lett a Volksbund legerősebb területi szervezete. A területvezetőség (Gebietsleitung) 1941 szeptember 30-án a hét körzet vezetőségén keresztül — Apatin (hat helyi csoport), Hódtság (tíz helyi csoport), Újvidék (tíz), Palánka (tíz), Közép-Bácska (tizenöt), Zombor (tizennégy), Baja (hét), — összesen 50 219 családhoz tartozó 185 766

¹⁷ A Felsőházban a bácskai németeket dr. Christian Welker, a „Selector” Német Állattenyésztő Szövetség elnöke képviselte (Deutsches Volksblatt, 1942. febr. 6., 26 Abgeordnete aus dem Südgebiet).

¹⁸ A háború idején a Volksbund vezetősége mindig „millió” létszámú magyarországi népcsoportot említ. Az 1941. évi népszámláláskor 720 291 személy vallotta magát németnek (Johann Weidlein: Geschichte des Ungarndeutschtums in Dokumenten. Schorndorf. 1959, 335—337). A bácskai németekkel együtt Magyarországon összesen 865 530 német volt. Pesti Hírlap, 1941. szept. 3.).

¹⁹ Werbasser Zeitung, (Wochenzeitung für das protestantische Deutschtum) 1941. máj. 24., Volksgruppenführer F. Basch in der rückegegliederten Batschka.

²⁰ Deutscher Volksbote (Wochenzeitung für Kultur, Politik und Wirtschaft, Budapest), 1941. 6. Deutsche Südungarns.

²¹ Az 1941. júl. 12-én kiadott 4. számú köriratában Spreitzer például azt állította, hogy a német ifjúság nem köteles látogatni a „Levente” foglalkozásait, mert a bécsi szerződés a német ifjúság testnevelését kizárólag a német népcsoport hatáskörébe utalta (IAPKV, 23611/69).

²² A bácskai németek már ekkor horogkeresztes zászlókat használtak; „német módra”, vagyis felemelt karral és „Heil Hitler”-rel üdvözölték egymást stb.

²³ Spreitzer 1941. okt. 30-i 8. számú körrendeletében találtuk az adatot, hogy az ünnepélyes csatlakozás 1941. nov. 9-én lesz (IAPKV, 23611/81—84).

tagot számláló embercsoport, vagyis a német lakosság 96,5 százalékának sorsa fölött rendelkezett.²⁴

A Volksbund bácskai szervezete megtartotta a jugoszláv állam kereteiben kialakult bizonyos sajátos jegyeit az egységes szervezeti felépítésre irányuló törekvések ellenére is. A bácskai területvezetőségnek a kebelébe tartoztak az egyes tagozatok (Gliederungen) vezetői is: 1. Deutsche Mannschaft (Adalbert Feldinger), 2. a Nőszervezet Területi Hivatala (Gebietsfrauenamt — Trude Kremling), 3. az Ifjúság Területi Vezetősége (Gebietsjugendführung — Robert Kohler). Ide tartoztak az egyes szakosztályok vezetői is: 1. Német Orvosok Szakosztálya (Fachschaft Deutscher Ärzte); a Német Ügyvédek (Fachschaft Deutscher Rechtsanwälte); a Német Nevelők (Fachschaft Deutscher Erzieher); a Német Gyógyszerészek (Fachschaft Deutscher Apotheker) és a Német Vadászok Szakosztálya (Fachschaft Deutscher Jäger).²⁵

1941. október 21-én a Volksbund bácskai vezetősége arról számolt be, hogy szervezetileg már behálózta a német lakosság 97 százalékát. Külön kihangsúlyozta, hogy a Nők Szervezete (Frauenwerk) már több mint 30 000 tagot számlál, sőt a Német Ifjúság Szervezete is elérte a 20 500-as taglétszámot. A Területi Vezetőség Sporthivatala (Gebietssportamt) 26 labdarúgó és mintegy 40 kosárlabda szakosztály munkáját irányította.²⁶ Attól eltekintve, hogy a fenti adatokban nyilvánvaló a felfelé kerekítés módszere, mégis nyugodtan állíthatjuk, hogy a Volksbund bácskai szervezete már 1941-ben gyakorlatilag a német lakosság egészével rendelkezett.

A Volksbund bácskai szervezetének sajátosságai

Ennek az igen szerteágazó szervezetnek az ismertetésekor külön kell foglalkoznunk a később egész Magyarországon meghonosodott Deutsche Mannschafttal. E szervezet megalakításának az ideje még vitás. Nyugodtan állíthatjuk, hogy nem létezett a sváb-német Kulturbund kereteiben, noha bemutatjuk, hogy a Bácska megszállása pillanatában a Kulturbundnak voltak felfegyverzett alakulatai. Valószínű, hogy ez a katonai jellegű szervezet 1941 nyarán alakult meg. A szovjet—német háború kitörése után a Bácskában is megkezdődtek a szabotázs- és diverzánsakciók a Jugoszláv Kommunista Párt vezetésével. Mivel a bácskai búzafelesleg a magyar kormány beleegyezésével teljes mértékben a tengelyhatalmakat illette meg, Spreitzer elrendelte a bácskai volksdeutschok bekapcsolását a katonai közigazgatás szervezte terménymegőrző őrszolgálatba. A megállapodás értelmében ezek a német csoportok 1941. július 12-étől 1941. augusztus 28-ig teljesítették éjjel-nappal őrszolgálatot.²⁷ Spreitzer az őrszolgálat résztvevői számára fegyvert követelt.²⁸ A belső front kialakítása során ezekből az egységekből jött létre a Mannschaft 1941 nyarán.²⁹ A rendszeresített, de fegyver nélküli kiképzésben részesített Mannschaft jelenti az 1942 június elején

²⁴ Füzet: Rechenschaftsbericht über das II. Kriegswinterhilfswerk 1941—1942. A Jugoszláviához tartozott Dél-Baranyát a Volksbund Baranya-kerületéhez (Schwäbische Türkei) csatolták.

²⁵ Spreitzer: Hauptdienststellen und Hauptdienststellenleiter der Volksgruppenführung, Gebietsleitung, Gliederungen und Fachschaften című, 1941. okt. 21-i keltezésű körrendelete (IAPKV 23611/109—117).

²⁶ Die Landpost, Wochenzeitung für die Volksdeutsche Bauernschaft im Donauraum, Újvidék. 1941. okt. 26. Die Arbeit des Kulturbundes.

²⁷ Deutsche Zeitung, 1941. okt. 28. Die Arbeit des Kulturbundes.

²⁸ Spreitzer 1941. júl. 12-én kelt 3. számú körrendelete (IAPKV 23612/20).

²⁹ Johann Wüschl: Jugoslawien und das dritte Reich... 269.

— a Bácska területére korlátozottan — eltűrt Deutsche Mannschaft szervezet magvát.³⁰ Tagjai 18 évnél idősebb, katonai szolgálatra alkalmas németvérű jelentkezőkből kerültek ki.³¹ A Deutsche Mannschaft szervezete csak a Bácska területére terjedt ki. Vezére Adalbert Feldinger, aki egyben a területvezető helyettese is volt. Ugyanúgy az egyes helyi csoportokon belül is a megalakult DM-egységek parancsnokai közvetlenül a helyi csoportvezető mögött foglaltak helyet a rangsorban. A területvezetőség mellett működő főosztály (Hauptabteilung) által irányított szervezet a katonai hierarchia szigorúan alkalmazott elvein épült fel.³²

Ismeretes, hogy a bácskai népfelszabadító mozgalom roppant nehéz körülmények között indult meg. A bácskai kommunistáknak Jugoszlávia feldarabolása folytán a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Vezetőségével úgyszólván minden kapcsolatuk megszakadt. Munkájukat nehezítette az a körülmény is, hogy a megszálló fasiszta hatóságok a végsőkig elmélyítették a már előbb is fennálló nemzeti ellentéteket. Ilyen körülmények között a bácskai partizán harcokat vezető Vajdasági Tartományi Pártvezetőség elsődrendű feladatának tekintette, hogy a harcok egység kialakítása érdekében összehangolja a bácskai szerbek és horvátok társadalmi és nemzeti szabadság-törekvéseit a velük együtt élő magyarok és németek felkeltendő antifasiszta érzelmeivel és tudatosítandó internacionalista-proletár érdekeivel. Ennek értelmében a tartományi pártvezetőség már az első, 1941-es júniusi kiáltványában harcra buzdítja más népekkel együtt a bácskai németeket is,³³ azzal a célkitűzéssel, hogy a háború után a Vajdaság népei majd együttesen döntenek további sorsukról. Abból kiindulva, hogy a felszabadító harc valamennyi bácskai nép érdeke, a pártvezetőség a továbbiak során is következetes marad abban az igyekezetében, hogy a harcba bevonja a bácskai németeket is. Erről számos okmány tanúskodik.³⁴ A soron következő események azonban rációfoltok a vajdasági pártvezetőség törekvéseire. Igaz ugyan, hogy a vajdasági pártszervezetnek már a háború előtt sem sikerült komolyabb támaszpontot kiépíteni a bácskai németeknél. Összehasonlítás céljából megemlítjük, hogy míg a vajdasági pártszervezet 30 százalékát magyarok képezték, addig a németek között alig akadt néhány párttag. Dicsőségükre szolgál, hogy a német párttagok megmaradtak a helyükön, részt vettek a felszabadító harcokban, viszonylag magas tisztségeket töltöttek be, és úgyszólván valamennyien elesetek már 1941-ben.³⁵ Az elesett harcosokkal le is zárult a német népcsoport tagjainak részvétele a felszabadító mozgalomban.

³⁰ A Mannschaft tagjai nem viseltek fegyvert: e tekintetben számolni kellett Magyar-ország érzékenységgel (a továbbiak során is). A német birodalom külügyminisztere és a birodalmi SS-vezető megállapodása alapján 1942-ben felfegyverezték a „népinémeteket” Romániában, Horvátországban, Szerbiában és Észak-Sziléziában. A magyarországi németek — ezt nyíltan kimondták — kivételt képeznek (VII, London, M-120, 200/1534).

³¹ A Deutsche Mannschaft legkisebb egysége a 8—16 tagból álló „Schar”; három-négy „Schar”-ból tevődik össze a „Zug”; 3—4 „Zug” alkotja az egyes helyi csoportok „Sturm”-ját, melyek munkáját a hat körzeti „Oberabteilung” irányítja. A szervezet élén Feldinger „Hauptabteilung”-ja áll (Feldinger 1942. jún. 3-én kelt 1. számú parancsa, IAPKV 23612/119).

³² Adalbert Feldinger 1943. jún. 3-án kelt 2. számú körrendelete (IAPKV 23612/118—119).

³³ IAPKV, 22043.

³⁴ Lásd a Vajdasági Ifjú Kommunisták „Junge Generation aller Völker der Vojvodina” kezdetű, 1941. júl. 30-i keltezésű röpiratában (IAPKV, 18989), a Tartományi Pártvezetőség 1941. 25-i kiáltványát (IAPKV 2874), a Vajdasági Ifjú Kommunisták Tartományi Bizottságának 1941. december végi kiáltványát (IAPKV 23068/13—14) stb.

³⁵ A német nemzetiségű partizánok közül elsőnek Gottfried Hove becsei ifjú kommunista esett el. A katonai egységek elhelyezéséről gyűjtött adatok miatt halálra ítélte a Honvédezőkár Főnöke Rögtönítélő Bírósága, 1941. nov. 11-én végezték ki. Josef Kramert a Délbácskai Kerületi

A Volksbund bácskai szervezete a partizán akciók elleni védekezés céljából megalakított Mannschafftal nyíltan kifejezte állásfoglalását a felszabadító mozgalommal szemben. A német lapok részletesen beszámoltak a magyar honvéd vezérkar főnöke rögtönítélő bíróságának leszámolásáról a bebörtönzött kommunistákkal szemben. Gondosan regisztrálták a partizán akciókat és megtorlást követeltek, ha ezek az akciók a németek közvetlen érdekeit sértették, vagy veszélyeztették.³⁶ Egyszóval a bácskai Volksbund szolidaritást vállalt a megszálló fasiszta hatóságok harcával a kommunisták vezette mozgalommal szemben, s leküzdésében Magyarország 1944. évi német megszállása után közvetlenül is résztvett.

A bácskai németeknek még a Kulturbund idején kialakított intézményei közül megemlíthetjük a Német Iskolaalapot és az igen szerteágazó szövetkezeti mozgalmat, melyek a Volksbund keretei közé kerülve, a magyar uralom alatt különleges kezelést igényeltek.

Az 1929-ben engedélyezett Német Iskolaalap (Schulstiftung) javára önkéntes adományokból 1931. augusztus 30-ig 3 079 405 dinár gyűlt össze úgy, hogy 1931 októberében megnyílt az egy éves óvónőképző tanfolyam és gyakorló iskolával egybekötött Német Magántanítóképző Újverbászon. Az elkövetkező tíz évben, vagyis Jugoszlávia összeomlásáig a Német Iskolaalap szervezésében még két magángimnázium alakult Újverbászon és Apatinban (1940). Azonkívül két-éves mezőgazdasági iskola Futakon (1940) és egy magánjellegű polgári iskola szintén Újverbászon (1933).³⁷ A bácskai németeknek a Magyarországhoz való csatlós után az elért pozícióik megszilárdítását német—magyar kisebbségi megállapodás tette lehetővé. A bácskai területvezetőség 1941 nyarán nagyméretű akciót indított az Iskolaalap javára, melynek eredményeként 1005-en jegyeztek ügynevezett „építőkövet” (Baustein), vagyis magukra vállalták, hogy öt éven keresztül évi 50 pengő hozzájárulással támogassák az akciót. Ezzel egyben elnyerték az alapító tag elnevezést is.³⁸ 1941. szeptember 1-én az Iskolaalap javára rendezett „áldozati napon” (Opfertag) egyetlen nap alatt 162 000 pengőt gyűjtöttek.³⁹ Így az Iskolaalpnak egyszeriben elegendő pénze lett az Újvidéken meginduló új német polgári iskola eltartására és körülbelül 200 középiskolás ösztöndíjazására.⁴⁰

A német középiskolák az 1941—1942-es iskolaévet zsúfolt létszámmal kezdték meg. A 64 német elemi iskolát 5563 tanuló látogatta. Mivel a német középiskolák kivétel nélkül magánintézetek voltak, tanszemélyzetüket gyakor-

---

Pártvezetőség tagját 1942. márc. 1-én végezték ki. A Szerémségben már 1941-ben kivégezték Karl Bernaist, a Szerémségi Kerületi Pártvezetőség tagját, valamint Johann Micket, az ifjú kommunisták szerémségi titkárát. Ez utóbbiakat azért említjük meg, mert a Vajdasági Pártvezetőség példaként említette őket is a bácskai németekhez intézett, úgyszólván minden kiáltványában. Svetozar Marković-Toza, a bácskai partizánmozgalom vezetője, 1942. nov. 10-én azt jelentette Titónak, hogy a Bácskában mindössze egy német párttag van (IAPKV 3279).

³⁶ Lásd: Deutsches Volksblatt 1941. aug. 3., Zweites Todesurteil des Neusatzer Kriegesgerichtetes; 1941. aug. 17., Eine jüdisch-kommunistische Bande; 1941. okt. 1., Vier Brandstiftungen in der Umgebung von Neusatz; 1941. okt. 5., Die Täter der Anschläge auf Neusatzer Geschäfte verurteilt stb.

³⁷ Josef Senz: Volksdeutsche Schulerziehung in Ungarn, Neusatz, 1943.

³⁸ A Bácska megszállása pillanatában az Iskolaalap 3 500 000 dinárral, vagyis 350 000 pengővel rendelkezett.

³⁹ Deutsches Volksblatt, 1941. nov. 23., Bisher aus 76 Gemeinden 162 172 pengő und 1005 neue Bausteine.

⁴⁰ August Arnold, a területvezetőség iskolahivatala (Gebietsführung Schulamt) vezetőjének 1941. aug. 12-i körirata (IAPKV, 23611/21—29).

latilag a Volksbund nevezte ki. Ennek megfelelően a bácskai német iskolák a nemzetiszocialista nevelés alapsejtjei voltak. Ezt egyáltalán nem is titkolták. Maga Spreitzer is rendszeresen eljár az iskolai évnyitó ünnepélyekre és a bácskai tanítóóság összejöveteleire, hirdetve: „manapság a nevelőket és az ifjúságot is szorosan be kell vonni a népi élet minden megnyilvánulását átfogó nemzetiszocialista forradalomba”.⁴¹

A „német iskolák nélkül nincs német nép” jelszóval a háború egész ideje alatt folyt az akció a bácskai német középiskolák anyagi eszközeinek biztosításáért. 1942-ben az Iskolaalpnak már 3226 alapító tagja volt. Párhuzamosan bővült a német elemi iskolák hálózata is. Különleges gondot fordított a Volksbund óvodák és napközi-otthonok létesítésére. A Bácskában 1941-ben már 53 egész napi foglalkoztatást biztosító gyermekotthon (Kindertagesheim) működött. „A felébredt vér nem tűrheti az idegen bilincseket” jelszóval a szokásos esti összejövetelek (Heimabend) keretében tanfolyamokat rendszeresítettek, melyeken a tagság a német történelemmel, kultúrával és a „német világnézet” elemeivel ismerkedett.⁴²

A bácskai német Iskolaalap jelentős anyagi eszközökkel rendelkező intézménnyé fejlődött. 1943 májusában beolvadt a Magyarországi Német Népcsoport időközben Budapesten megalakult Iskolaalapjába (Schulstiftung der Deutschen Volksgruppe in Ungarn).⁴³

A zárt népközösség kialakítása során a Bácskában igen komoly visszhangra talált a német evangélikus egyház különállásáért már a háború előtt megindított mozgalom.⁴⁴ A 38 871 lelket számláló bácskai evangélikus németiség körében a különálló egyház gondolata annál is természetesebbnek tűnt, mert benne a már 1931 novemberében létrehozott Német Evangélikus Krisztusi Egyház továbbélését látták, csak megváltozott körülmények között.⁴⁵ A bácskai szeniorátus 1941. augusztus 21-én megtartott rendkívüli konventje ki is mondta Philipp Popp, a volt jugoszláviai német evangélikus egyház Zágrábban székelő püspöke sugallatára a „történelmi döntést” a Délmagyarországi Német Evangélikus Egyház megalakulásáról.⁴⁶

A konvent rendkívüli összehívásával egyidejűleg a bácskai evangélikusok lapja közzétette a németországi evangélikus egyház Hitler iránti hűségfogadalmát a szovjetellenes háború megindításával kapcsolatban.⁴⁷ Ezek után természetes, hogy az új egyház megalakítását üdvözölte Dr. Heckel, a németországi evangélikus egyház külügyi hivatalának a vezetője és dr. Popp zágrábi püspök is, aki átvette az önálló Horvátország német evangélikus egyházának vezetését. Habár a különvált Délmagyarországi Német Evangélikus Egyházat, amelynek

⁴¹ Deutscher Volksbote 1942. jan. 8., Der Lehrer in der Volksgemeinschaft.

⁴² A területi vezetés iskolahivatalának 1941. okt. 12-én kelt 7. számú körözüvénye (IAPKV 23612/236—241).

⁴³ Josef Senz: Volksdeutsche Schulerziehung in Ungarn, Nensatz. 1943.

⁴⁴ Tilkovszky Loránt: A Volksbund szerepe Magyarország második világháborús történetében, Történelmi Szemle, 1968/3, 303.

⁴⁵ Südostdeutsche Heimatblätter (Im Auftrag des Südostdeutschen Kulturwerks, München, 1963/2, Franz Hamm: Die Deutsch Evangelisch Christliche Kirche. — Az evangélikusok számára vonatkozó adat: Josef Schramm: Batschka, das fruchtbare Land zwischen Donau und Theiss. Freilassing, 1960, 29.

⁴⁶ Deutsche Zeitung, 1941. aug. 26., Bekenntnis zur deutsch-evangelischen Kirche Südungarns.

⁴⁷ Kirche und Volk, Evangelisches Gemeindeblatt, Újverbász-Neuerbass, 1941. aug. 15., Der Geistliche Vertrauensrat an den Führer.

conseniorjai dr. Mäder és dr. Franz Hamm volksbundista képviselők lettek, a magyar kormány nem ismerte el hivatalosan, mégis a körülötte folyó huzavona során rendszeresítette számára az anyagi támogatást.⁴⁸

A Délmagyarországi Német Evangélikus Egyház sorsát teljesen a Volksbundhoz kötötte. Ez legjobban az 1942-ben bekövetkezett SS-toborozáskor jutott kifejezésre. A számukra rendezett búcsú-istentisztelet idején a bácskai evangélikusok lapja büszkén hirdette: „talán nem túlozunk, ha az önkéntesek között az evangélikusok számát több, mint 2000-re becsüljük”.⁴⁹ Ezzel kapcsolatban külön meg kell említeni, hogy a Délmagyarországi Német Evangélikus Egyháznak sikerült a Volksbund politikája mellé állítani a 11 673 lelket számláló bácskai autonóm német református szeniorátus híveit is.⁵⁰

A Kulturbund védnökségével és irányításával kialakult szövetkezeti mozgalom alapjait Jugoszláviában az 1920-ban megalakult „Agrária” Központi Mezőgazdasági Szövetkezet (Landwirtschaftliche Zentralgenossenschaft) létesítésével fektették le. A háború kitöréséig a Jugoszláv Királyság Német Hitel- és Mezőgazdasági Szövetkezetek Központja (Verband deutscher Kredit- und Wirtschaftgenossenschaften im Königreich Jugoslawien) irányításával 400 helyi szövetkezet létesült, mintegy 60 000 szövetkezeti taggal.⁵¹

Jugoszlávia feldarabolása bizonyos megtorpanást idézett elő a bácskai németek szövetkezeti életében. A bánáti (106 szövetkezet), a szerémségi és a szlovéniai (100 szövetkezet) elszakadt az addigi újvidéki székhelytől. Az első hírek arról, hogy a bácskai német szövetkezetek, figyelembe véve a megváltozott körülményeket, újrakezdi munkájukat, 1941 júniusában jelentek meg.⁵² A magyar kormány 1941. június 10-én hozott rendelete arra kötelezte a „visszacsatolt Délvidék” területén működő szövetkezeteket, hogy alapszabályaikat 4 hónapon belül hozzák összhangba a Magyarországon érvényben levő törvényekkel. Négy hónap múlva a magyar kormány megállapította, hogy a bácskai német szövetkezetek „meg sem kísérelték, hogy alkalmazkodjanak a rendelkezés”.⁵³ A minisztertanács engedve a nyomásnak, 1941. december 12-én olyan értelemben módosította a rendeletet, hogy megengedte a 200-nál több szövetkezet munkáját irányító központok további működését. Ezzel a rendelettel a Bácskában megszűnt egy szerb, egy szlovák és egy magyar szövetkezeti központ, míg a 204 német szövetkezetet irányító német központok zavartalanul tovább működtek.⁵⁴ Az újvidéki Deutsches Volksblatt közölte a német szövetkezetek

⁴⁸ Az egyház két conseniorja, Mäder és Hamm többször is eljárak Hóman Bálint, illetve Szinyei-Merse kultuszminiszternél, sőt Bárdossy, illetve Kállay miniszterelnöknél is az egyház alapszabályainak a jóváhagyása és az államsegély ügyében (Kirche und Volk 1942. nov. 15., Die neue Kirchenordnung; 1943. dec. 1., Die Senioratversammlung).

⁴⁴ Az SS-önkénteseket búcsúztató istentiszteleteket megtartották mind a 24 német evangélikus egyházközségben. Az önkénteseket válogatott verseket tartalmazó — „Fegyverben álló embereinknek” ajánlású — füzet (Liederbüchlein) ajándékozták meg.

⁵⁰ A bácskai református vallású németek Jugoszlávia feldarabolása után, Peter Weimann seniorral az élen, szintén megvalósították autonómiájukat. Az említett SS-önkénteseket búcsúztató istentiszteleteket több helyen egy időben tartották meg a reformátusok és az evangélikusok. 1943. okt. 26-án az új református seniort, Christian Jungot Mäder így üdvözölte: „Mi ugyanazon törzs két ága vagyunk” (Kirche und Volk, 1943. nov. 15., Amtseinführung des neuen deutschen reformierten Seniors).

⁵¹ Volksdeutsches Jahrbuch, 1941, Dr. Josef Trischler: Was soll ein Volksgenosse von unseren deutsche Genossenschaften wissen?

⁵² Die Landpost, 1941. jún. 1., Wiederaufnahme der Tätigkeit in den deutschen Genossenschaften.

⁵³ OL-Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1941. nov. 3.

⁵⁴ 1941. dec. 17. dec. 19.

további sorsával kapcsolatos alkudozások folyamán, hogy a Bácskából 1941 szeptemberéig mintegy 30 000 tonna kendert és 5000 vagon búzát szállítottak ki Németországba.⁵⁵

A bácskai német szövetkezeti központok közül kétségkívül a Központi Mezőgazdasági Kölcsönpénztár (Landwirtschaftliche Zentraldarlehenskasse) volt a legjelentősebb, amely már 1927 óta irányította a német szövetkezeti mozgalom pénzelését. 1941 végén a kölcsönpénztár forgalma elérte a 13 911 049 pengőt, az 1942-es év végén pedig 16 828 699 pengőre emelkedett.⁵⁶

Az „Agrária” révén a német parasztok már a háború előtt Németországba szállítottak 20 000 vagon búzát, 21 000 vagon kukoricát, 1200 vagon kendert és 116 vagon heremagot. A megváltozott körülmények között az Agrária 78 szövetkezettel és 58 önként társult vállalatával már 1941 végén kiszállított 31 169 tonna búzát a Bácskából, 1942-ben pedig 40 616 tonna búzát és 56 000 tonna napraforgót.

Az 1931-ben alakult, „Selektor” elnevezésű Állattenyésztő, Állat- és Állati-termék Értékesítő Központ (Selector—Zentrale für Viehzucht und Verwertung von Vieh und Viehprodukten) 99 szövetkezetével szintén a Németországba történő szállításra összpontosította tevékenységét. Az 1943-as közgyűlésen megállapították, hogy a Selector 1942-ben Németországba és Olaszországba 2025 vagon, azaz 9533 darab kövér sertést szállított.⁵⁷

Az említett fő szövetkezeti központon kívül több kisebb szövetkezet is működött: 17 iparos szövetkezet, 6 tejtermelő és a tejtermékeket értékesítő szövetkezet, 6 bor- és gyümölcsértékesítő szövetkezet, 5 kereskedő szövetkezet és 21 temetkezési jótékonyági szövetkezet.⁵⁸

A bácskai szövetkezeti mozgalom csúciszervének, a Délmagyarországi Német Szövetkezeti Központnak az élén dr. Josef Trischler volksbundista képviselő állott.⁵⁹

Sikerült tehát elérni, hogy a bácskai németek zökkenőmentesen kapcsolódjanak be a Volksbund vérkeringésébe. Már 1941 nyarán a gyermeküdtetési akció keretében Magyarország különböző vidékeiről 3000 német gyermeket fogadtak be.⁶⁰ Mégis az első nagy közös akció, melybe a bácskai némettség is teljes mértékben bekapcsolódott, az 1941—1942-es téli segélyakció (Winterhilfswerk) volt. Ezt az akciót Hitler még 1933-ban életre hívta, amikor Németországban 6 000 000 munkanélküli volt. Idővel ez a segélyakció beolvadt a Német Népszegélyként (Deutsche Volkshilfe) állandósított segélymozgalom kere-

⁵⁵ Deutsches Volksblatt, 1941. szept. 21., Achtung Hanfbauer und Hanferzeuger.

⁵⁶ Deutsche Arbeit (Wochenzeitung für Handwerk, Industrie und Handel, Újvidék) 1943. márc. 5., Hauptversammlung der Deutschen Landwirtschaftlichen Zentraldarlehenskasse.

⁵⁷ Az adatokat a Németországba való szállításról az egyes szövetkezeti központok jelentései alapján közöltük: Die Landpost 1942. január 4., Jahresversammlung des „Selector”; Deutsches Volksblatt, 1943. ápr. 22., Die Landwirtschaftliche Zentralgenossenschaft „Agraria” berichtet; 1943. jún. 24., Hauptversammlung des „Selector”.

⁵⁸ Die Landpost, 1944. máj. 21., Die Tagung der Genossenschafts-Zentralen des Südbanates.

⁵⁹ Deutsches Volksblatt, 1943. aug. 3., Alle volksdeutschen bäuerlich wirtschaftlichen Einrichtungen des Gebietes Batschka in gleichem Schritt.

⁶⁰ A bácskai németek áldozatkészségéről sokat írtak a német újságok. Példaként emlegettek a palánkai németeket, akik 210 gyermeket akartak befogadni, de úgy, hogy vagy elégtésék ki mindazokat, akik jelentkeztek, hogy befogadnak egy-egy gyermeket, vagy ne küldjenek egy gyermeket sem, mert az rossz vért szülne azoknál, akiknek nem jutna gyermek gondozásra (Deutsche Arbeit, 1941. júl. 15., Durchschlagender Erfolg der Aktion „Kinder auf Land”).

tébe. Magyarországon a téli segélyakciót első ízben 1940—41 telén szervezték meg. Míg az első akció főként a családsegélyre (Familienhilfe) szorítkozott, a második már átfogóbb volt és kiterjedt a német óvodák, diákotthonok stb. építésére is. Ezeket az akciókat, mint állandóan hangsúlyozták, a nemzetiszocialista világnézet realizálásának kell tekinteni.⁶¹ Az összesen 705 332,98 pengőt kitevő adományoknak csaknem felét, 299 840,06 pengőt a bácskai németiség adományozta.⁶² Ezzel kapcsolatban jelentette ki Franz Basch népcsoportvezető, hogy a Bácska harcos áldozatkészsége egyedülálló és példamutató.⁶³

A Magyarországi Németek Népi Szövetsége 1941 októberében megtartott rendes évi közgyűlésén Basch ismételten hangsúlyozta a Bácska szerepét.⁶⁴ Ezen a vidéken ekkor a 15 000-es példányszámú Deutsches Volksblatton kívül még 31 időszakos helyi, politikai és egyéb jellegű lap jelent meg. A helyi csoportok, tagozatok szakosztályok hetenként megtartott összejöveteleinek napirendjén a legkülönbözőbb problémák szerepeltek: az eszmei nevelés, a német dalok tanulása, filmvetítések, olvasóórák, hangversenyek stb.⁶⁵

A bácskai németiség fokozatosan beilleszkedett tehát a magyarországi Volksbundba, amelybe egyúttal igyekezett bevinni a maga lendületét is. Spreitzer területvezető 1942 újévi üzenete szerint „a mi sorsközösségünk az összmagyarországi területek németeivel teljesen tudatos és végérvényes. A következő esztendőben még mélyebben és életszerűbben kell ennek uralkodnia bennünk. Magyarország egy és egynegyed millió németét sorsszerűen köti össze a közös harc, a vér, a föld, a nép, a haza.”⁶⁶

Két nappal később a Deutsches Volksblatt arról írt, hogy az új korszakot nyitó elkeseredett harcban az össznémetiség sorsával egy ember, Adolf Hitler rendelkezik.⁶⁷ Ez azt jelentette, hogy a bácskai németiség a Volksbund, s általában Magyarország kereteibe való bekapcsolódásával tulajdonképpen Hitler akaratát teljesítette.

Az első önkéntes SS-akció

Ribbentrop birodalmi külügyminiszter és Bárdossy László magyar miniszterelnök és külügyminiszter budapesti tárgyalásai (1942. január 6-tól 9-ig) során⁶⁸ létrejött elvi megegyezést követően 1942. február 24-én egyezményt kötöttek, melynek értelmében Magyarország SS-önkéntesek toborzása céljából

⁶¹ IAPKV 23 611 (81—83).

⁶² Füzet: Rechenschaftsbericht über das II. Kriegswinterhilfswerk 1941/1942 des Volksbundes der Deutschen in Ungarn.

⁶³ Deutsche Zeitung, 1941. dec. 2., II. Winterhilfswerk 1941/1942.

⁶⁴ Ez volt az első közgyűlés, amelyen a bácskaiak is részt vettek. Ezzel kapcsolatban a tudósító megjegyezte: horogkeresztes karszalagjaik felkeltették valamennyi részvevő figyelmét (Die Landpost, 1941. okt. 26., Die Jahresversammlung des Volksbundes der Deutschen in Ungarn).

⁶⁵ A leggyakrabban a német birodalomból átvett dalokat énekelték: „Nur der Freiheit gehört unser Leben; Wenn die bunten Fahnen wehen” stb. 1942. jan. 30-án, Hitler hatalomrajutásának kilencedik évfordulóját megünnepelték az összes bácskai helyi csoportok. Ez alkalommal a „Lang war die Nacht”, „Deutschland erwache” és az „Ein junges Volk steht auf” című alkalmi dalokat énekelték. (Lásd a helyi csoportok jelentéseit: IAPKV, 23 619/220—225, 23 611/81—83.)

⁶⁶ Deutsches Volksblatt, 1942. jan. 1., Zum neuen Jahr.

⁶⁷ Deutscher Volksblatt, 1943. jan. 3., Ein Jahr im Volksbund.

⁶⁸ Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918—1945, Serie E, Band I. 12. Dezember, 1941. bis 28. Februar 1942. 247.

20 000 18-től 30 éves németet enged át tekintet nélkül arra, hogy tagjai-e a Volksbundnak. Az önkéntesek toborzását maga a Volksbund végezte Nageler SS-Obersturmbannführer, a Reich megbízottja irányításával. Az alkalmasnak talált önkénteseket tehát a magyar honvédelmi minisztérium átengedte a német birodalomnak. Az SS-önkéntesek a magyar állampolgárság elvesztésével egyidejűleg német állampolgárságot nyertek.⁶⁹

Az önkéntesek toborzása a Bácskában a jelentkezők buzdítása és a vonakodók terrorizálása jegyében zajlott le. „Ez az akció a népi németek tettekeségének az utolsó erőpróbája, és aki azt nem bírja ki, az szemünkben többé nem német” — hangoztatta Spreitzer.⁷⁰ Februárban és márciusban, a toborzás idején, napirenden volt a távolmaradók zaklatása. Házfalaikra kiírták, hogy „áruló”, ablakaikat beverték és gyakran még tettegességre is sor került.⁷¹ Az önkéntesek úgy viselkedtek, mint akikre már nem érvényesek a magyar állam jogszabályai. Erre a magyar hatósági szervek, különösen a csendőrség, igen élesen reagáltak.

A bácskai németek között bizonyos differenciálódás volt észlelhető. Az SS toborzó akció hatására Adam Berencz apatini plébános nyíltan is fellépett, és lapjában a Die Donauban erélyesen bírálta a Volksbund majd minden intézkedését. Meggyőződéses antifasiszta volt, aki a kereszténységet és a nemzeti-szocializmust összeférhetetlennek tartotta. Amellett lelkes híve volt a „szent-istváni” Nagy-Magyarország eszméjének, és maró gúnnyal írt Spreitzer területvezető magatartásáról a Bácska „ezer éves jogos birtokosa”, Magyarország iránt.⁷² Berencz az SS toborzó akciót gyakorlatilag a Magyarországgal való önkéntes szakításnak minősítette.⁷³ Megnyerte ugyan a bácskai németek egy részének rokonszenvét, de agitációja nem jutott el az ellenállás szervezettebb formáihoz.

Az SS önkénteseket toborzó akciók a Bácskában — eltekintve a szórványos incidensektől — a németek kitörő lelkesedésének jegyében zajlottak le. Már 1941-ben tömegesen szökdösött át Bácskából Bánátba és Szerbiába a német ifjúság, hogy csatlakozzék a birodalmi német egységekhez. 1941 decemberében a Wehrmachtban mintegy 1000, a Waffen-SS-ben körülbelül 2000, a belgrádi Werkschutz der Organisation Todt-ban pedig ismét 1000 bácskai német teljesített szolgálatot.⁷⁴ A helyi csoportok jelentései az ifjúság „határtalan lelkesedéséről” számoltak be; a 30 évnél idősebbeknél lehangoltságot tapasztaltak, hogy őket eleve kizárták a toborzó akcióból.⁷⁵ Basch az SS-önkénteseket búcsúztató

⁶⁹ Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien. Düsseldorf. 1961, Band V, 169 E.

⁷⁰ Deutsches Volksblatt, 1942. ápr. 2., Gebietsführer . . .

⁷¹ Deák főispán 1942. márc. 14-i jelentése. (IAPKV, 8327).

⁷² Berencz utalt arra, hogy a magyarok fogadtatása a németek részéről ellenséges volt; Die Donau (Wochenblatt für das Katolische Deutschtum, Apatin) 1941. szept. 27., So sieht es mit der anderen Seite der Medaille aus. — Szemére lobbantotta Spreitzernek, hogy a Deutsches Volksblatt a felszabadulás óta eltelt nyolc hónap alatt sem közölte Horthy kormányzó képét, noha közismert, hogy a jugoszláv államban sohasem fukarkodtak a hűségnyilatkozatokkal (Die Donau, 1942. febr. 28., Nun will ich fortfahren). — Egy Nyugat-Németországban Berenczről nemrég megjelent kiadvány szerint a németek 5 százaléka sem csatlakozott volna az SS-alakulatokhoz, ha nem alkalmazták volna terrort. (Weitblick eines Donauschwaben, Widerstand gegen nationalsozialistische Einflüsse unter den Donauschwaben Jugoslawiens und Ungarns 1935—1944. Dieterskirch. 1968, 8.)

⁷³ Die Donau, 1942. máj. 2., Nennt mann das Kulturarbeit?

⁷⁴ A fenti adatokról a helyi csoportokban végrehajtott összeírás alapján szereztünk tudomást (IAPKV 23 612/36).

⁷⁵ Lásd például az apatini körzetvezetőség 1942. febr. 15-i jelentését (IAPKV 23 612/42).

újvidéki seregszemlén mondotta: „Hiszem, hogy eljön az idő, amikor már többé nem azt kell mondanunk, hogy a Bácska halad az élen, hanem azt, hogy a Bácskával minden előrehalad, s akkor az önök életének is egyik legbüszkébb perce következik be.”⁷⁶ Basch szavait a számadatok is igazolják: a 16 527 SS-önkéntes közül 9322 bácskai volt, éspedig a zombori járásból 2038, a hódásigiből 2789, a palánkaiból 1074, az újverbásziból 1700 és az újvidéki járásból 1721.⁷⁷ A 18—30 éves németek 90 százaléka önkéntesen jelentkezett az SS-alakulatokba.

A Volksbundnak sikerült elérnie, hogy a magyar kormány 1942 áprilisában — majd egy évi huzavona után — jóváhagyja a Német Ifjúság alapszabályait. Igaz ugyan, hogy a Német Ifjúság a mágócsi országos találkozó (1941. július 29.) után gyakorlatilag már megkezdte munkáját.⁷⁸ Mintegy 90 magasabb rangú ifjúsági vezető Németországban nyert kiképzést, a többiek bácskai kiképző táborokban vettek részt.⁷⁹ A téli-segélyakció során szervezett ifjúsági „áldozati napon” Bácskában 68 000 pengő gyűlt össze. A Német Ifjúság célkitűzése az volt, hogy szervezetenként átfogja a 6—24 éves német gyermekek és ifjúság politikai, kulturális, sport és társadalmi életét, hogy nemzetiszocialista szellemben nevelje és irányítsa őket.⁸⁰ 1942 április közepén, közvetlenül az alapszabályok jóváhagyása után, megindult a kéthónapos tagtoborzás. Ismét a Bácska járt az élen. Basch 41. születésnapjára Robert Kohler a bácskai terület ifjúsági vezére 23 000 bácskai ifjú nevében tolmácsolta jókívánságait.⁸¹

Az a tény, hogy az SS-önkéntesek elvesztették magyar állampolgárságukat, kijózanítólag, sőt pánikszzerűen hatott a gazdagabb németekre, „akik mindent vártak, csak ezt nem”.⁸² Rendezetlen maradt az SS-önkéntesek családtagjainak jogi státusa is. Lakhatási joguk ugyan sértetlen maradt, de mint olyan személyek családtagjai, akik állampolgárságukat az országból való önkéntes távozással elveszítették, a vagyonszerzés tekintetében kedvezőtlenebb helyzetbe jutottak. Az SS-önkéntesek családtagjai amiatt is méltatlankodtak, hogy a toborzáskor ígért pénzsegélyt hónapokig nem fizették ki, és később is az ígértnél kisebb összegben. Számos helyi csoport jelentéséből kitűnik, hogy a nép lehangolt, és az asszonyok nyíltan beszéltek: „fűt-fát ígérték, de csak addig, amíg férjeink el nem mentek”.⁸³ Tény, hogy a magyarországi SS-katonák családtagjairól gondoskodó tiszti hivatal (Fürsorgeoffizier der Waffen SS in Ungarn) zombori kirendeltsége (Nebenstelle) roppant hosszadalmasan intézte a családtagok segélykérelmeit,

⁷⁶ Die Landpost, 1942. máj. 17., Mit der Batschka geht alles voran.

⁷⁷ Dokumentation der Vertreibung... V, 69—69 E. A bácskai önkénteseket először a müncheni gyűjtőközpontba szállították (Durchgangs Quartier). Nageler, a birodalmi SS-vezérhez intézett jelentésében kérte, hogy ezeket a *rendkívül lelkes* önkénteseket minél szebben fogadják, hogy első találkozásuk a birodalommal minél kedvezőbb legyen (Archiv Jugoslavije — Jugoszlávia Levéltára, A birodalmi SS-vezér és a német rendőrség főnökének mikrofilmezett iratanyaga, T-175,33,2 649 909—26 504 417).

⁷⁸ Füzet: Erster Landesjugendtag Magocs, 1941, Herausgegeben vom Landespropagandaamt des Volksbundes der Deutschen in Ungarn.

⁷⁹ Jungkamerad. Das Blatt der Volksdeutschen Jugend Ungarns, Budapest, 1941. aug. Die Landesjugendführung gibt bekannt.

⁸⁰ A Deutsche Jugend rendes tagjai tulajdonképpen a 18—24 éves ifjak voltak. A rendkívüli tagság kiterjedt a gyermekekre is: 6—10 évesek Spielschar, 10—14 évesek Jungvolk, 14—18 évesek Deutsche Jugend (Satzungen der Jugendorganisation der Deutschen in Ungarn, Budapest. 1942).

⁸¹ Deutsches Volksblatt, 1942. júl. 28., Der Volksgruppenführer dankt der Jugend Batschkas.

⁸² Steuer György nyugalmazott államtitkár „Pro memoria”-ja a magyar belügyminiszterhez (IAPKV, 19882/F. X), 170—180.

⁸³ Die Donau, 1942. júl. 18., Noch einmal über die Freiwilligen.

és hogy a magyar hatóságok nem gátolták ugyan, de nem is segítették munkájukat.⁸⁴ Kijózanítólag hatottak a mind gyakoribb gyászünepségek is, amelyeket egy-egy elesett SS katona tiszteletére tartottak a helyi csoportokban.

S végül a hazai gondoskodása a bevonult SS-önkéntesekről bizonyos anyagi megterhelést is jelentett. Rendszeresítették az úgynevezett Patenschaft-Werbungot, azaz előfizetést kellett vállalni a Deutsches Volksblattra és a Bilderwochera a különböző frontokon harcoló bácskai SS-önkéntesek javára. Már 1942 májusában 7300-an előfizettek így a Deutsches Volksblattra. Akciót indítottak azoknak a bácskai németeknek az összeírására is, akik a honvédségnél teljesítettek szolgálatot, hogy ők is megkaphassák a német lapokat.⁸⁵

A bácskai németek hátországi munkafrontja

A Volksbund 1942 tavaszán, egyidejűleg az SS-toborzóakcióval, életre hívta a Hazai Háborús Gazdasági Szolgálatot (Wirtschaftlicher Kriegsdienst der Heimat), azzal a céllal, hogy Németország háborús erőfeszítéseivel összhangban irányítsa a magyarországi németek gazdasági életét, elsősorban a mezőgazdasági termelést. Az erre a célra megindított Merkblatt (1942-ben 42 szám jelent meg belőle 70 000 példányban) s a már meglévő gazdasági újságok, a rendszeresített rádióadások és a WKH országszerte megalakított helyi és járási szervei mozgósították a tagságot azokra a feladatokra, amelyek a mezőgazdasági munkálatok minden fázisára kiterjedtek, a vetések ellenőrzésétől a termés betakarításáig.⁸⁶

A Bácskában, ahol már eddig is igen fejlett volt a kendertermesztés (1941-ben 60 000 kh), a legnagyobb gondot az olajos magvak termesztésére fordították. Ennek eredményeként a bácskai németek 1942-ben már 32 000 kh-on termesztettek olajos magvakat az 1941-es 26 000 holddal szemben.⁸⁷ Fellendültek még az olyan mezőgazdasági kultúrák is, amelyekben a bácskai németeknek nem voltak tradícióik: a selyemhernyótenyésztés, a gyógynövények és a gyümölcsmagvak termesztése stb.⁸⁸

A munka súlypontja a férfiak bevonulásával fokozatosan a Nőszervezetre tevődött át. Tevékenységük nyomán a bácskai német falvak még külsőleg is a háborús erőfeszítésekre emlékeztettek. Például: a parkokba és az útszegélyre virág helyett napraforgót, burgonyát és főzelékféléket ültettek.⁸⁹ A Nőszervezetnek kellett vállalnia az 1942-ben rendszeresített, a veszélyeztetett németországi gyermekek befogadására szervezett akció oroszlánrészét is. Még be sem fejeződött az 1500, Erdélyből és a Bakony-vidékről idairányított gyermek elhelyezése, mikor a bácskai ifjúsági és nőszervezet utasítást kapott, hogy készüljön fel

⁸⁴ A bácskai helyi csoportok számos jelentése foglalkozik a segély kifizetése körüli visszásokkal. Így például a hódásági körzetvezetőség 1942. szept. 16-án kérte a területvezetőség közbenjárását, hogy a legszegényebbek segélyét a havi 18 pengőről emeljék legalább 40–50 pengőre (IAPKV 23 612/182). Helyenként, például Paripás községben az SS-önkéntesek szülei a helyi csoport otthonában nyíltan kijelentették, hogy az akció nem volt más, mint egy közönséges „Schwindlerei” (IAPKV 23 612/175–176).

⁸⁵ IAPKV 23 617/92.

⁸⁶ Bácskában a WKH munkáját 7 körzeti és 69 helyi szerve irányította.

⁸⁷ Die Landpost, 1943. okt. 24., Eine stolze Leistungsbilanz.

⁸⁸ Így például a Bácskában 1942-ben 60 000 kg gyógynövényt gyűjtöttek, 126 peronosz-póra állomást létesítettek, stb. (Volksdeutscher Kalender 1944, dr. Schlitt: Die Deutsche Volks-hilfe.)

⁸⁹ Schulungsheft der Landesfrauenführung des VDU, Folge 13/42.

3000 birodalmi német gyermek befogadására. Miután elhelyezték a Hitlerjugendisták első csoportját, az egyes bácskai falvakból olyan jelentések érkeztek a területvezetőséghez, hogy „valóságos csalódást okozott az a tény, hogy nem minden családnak jutott legalább egy gyermek”.⁹⁰ Ebben volt némi számítás is. Németország ugyanis minden egyes gyermek eltartásáért napi 3 pengőt fizetett és az akciót megelőző propaganda idején úgy tűnt, hogy a gondozószülők (Pflegeeltern) anyagilag is jól járnak. Persze a Volksbundnak is megvolt a maga számítása. A bácskai aktivisták felhívták a szülőket, hogy egyes nélkülözhetetlen szociális intézmények javára mondjanak le a pénzről, „hiszen áldozatról és nem üzletkötésről van szó”.⁹¹ A Volksbundnak ezt a határozatát zokszó nélkül vették tudomásul. A nyár folyamán a Bácska 30 helységében 80 birodalmi német gyermektábor működött. Ősszel pedig újabb 1000 gyermek érkezett Magyarországra és ezeket is főként a Bácskában helyezték el.⁹² A befolyt pénzüsszezből Apatinban megnyitották a német árvagyermek otthonát, Futakon az SS-katonák üdülésre szoruló gyermekeinek táborát, Újvidéken pedig az SS-katonák hozzátartozóit előnyben részesítő szülő- és csecsemőotthont.⁹³

1942. október 18-án a Hódáságon Spreitzer díszfelvonulással egybekötött nagy népgyűlés keretében nyitotta meg a harmadik téli segélyakciót. Már aznap Bácskaszerte 300 000 pengő gyűlt össze.⁹⁴ Ebben az esztendőben a tevékenység súlypontja az anyának, a gyermeknek és a családnak, mint a népközösség legkisebb sejtjének a támogatásán volt. Ennek az akciónak az eredményeként nyílt meg Újverbáson az Anyák Üdül Otthona (Muttererholungsheim).⁹⁵ Palánkán és Kunbaján női kiképzőtáborok (Frauenschlunungslager) működtek azzal a céllal, hogy a német nők megismerkedjenek a szükséges tudnivalókkal: a fajkérdéssel, a nők háborús feladataival, gyermeknevelési problémákkal, a nőszervezet munkájával stb.⁹⁶ Habár az akció lebonyolítására a hatóságok mindössze hat hetet biztosítottak, az eredmények mégis megfeleltek a várakozásoknak. Míg 1941—42-ben az összegyűjtött pénz és egyéb adományok értéke 705 322 pengőt tett ki, addig az 1942—43-as akció során már 1 137 112 pengő gyűlt össze. Ennek több, mint felét, 593 334 pengőt, a Bácska adta, és ezt a tényt példaként emlegették Európa összes német népcsoportja előtt.⁹⁷

A háborús helyzet kedvezőtlen alakulása megingatta a német győzelembre vetett hitet és szóhoz juttatta az ellenzéki erőket is a németsegen belül. Berencz köre nyíltan hirdette — a magyar hatóságok hallgatóságos jóváhagyásával —, hogy az, aki nem akarja a kitelepítést, hagyja el a Volksbundot. Helyenként (Fülöpszállás, Miletics, Doroszló) ezt meg is fogadták, — (a Hódáságon) egyesek

⁹⁰ Deutsches Volksblatt, 1942. máj. 25., Reichsdeutsche Jugend auch in Bulkesz und Palanka.

⁹¹ A Magyar Nemzeti Bank csak a gondozó szülők által aláírt listák alapján volt hajlandó kifizetni a segélyt. Spreitzer megkövetelte, hogy a gondozószülők írják alá a listákat, melyek alapján a Volksbund vette fel a pénzt (Spreitzer 1942 júniusi körirata IAPKV) (124—126).

⁹² Ezenkívül 1942-ben a Bácskában nyaralt még 1500 német gyermek Erdélyből, a Bakonyvidékről és a főváros környékéről. Nation und Staat, (Herausgegeben für den Verband der Deutschen Volksgruppen in Europa), 1943 április—május „Die Lage”.

⁹³ IAPKV, 23 612/139, 23 612/204—205.

⁹⁴ Az SS-önkénteseket búcsúztató ünnepélyek óta ez volt Bácskában az első nagygyűlés. Spreitzert harsonák üdvözlötték. A kórus a „Wir tragen das Vaterland” és a „Lieder der Nation”-t énekelte (IAPKV 23 613/341—342).

⁹⁵ Füzet: Das Winterhilfswerk im Rahmen der „Deutschen Volkshilfe”. Budapest 1943.

⁹⁶ Deutsches Volksblatt, 1942. nov. 17., Frauenschulungslager Kunbaja und Palanka.

⁹⁷ Deutschtum im Ausland (Zeitschrift des Deutschen Auslandsinstituts Stuttgart, 1942. november—december, Aus dem Zeitgeschehen).

a Magyar Élet Pártjához csatlakoztak, és így elhatárolták magukat a Volksbundtól.⁹⁸ A magyar hivatalos körökben a németek közötti differenciálódást rokonszenvvel nézték. Egyre nyíltabban kifejezésre jutott a németek iránti ellenszenv. Erről a hódsági járás vezetője keserűen panaszkodott is Spreitzernek.⁹⁹ Heves támadások érték a Volksbundot a magyar képviselőházban is, úgy, hogy magának Kállaynak kellett lecsillapítania a kedélyeket.¹⁰⁰

Basch arra kényszerült, hogy taktikai okokból a Volksbund összes szervezeteit lojális magatartásra intse. Bácskai tartózkodása idején, 1942 májusában, kifejezte a németek együttműködési készségét a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetséggel.¹⁰¹ Horthy 74. születésnapja alkalmából küldött üdvözlő táviratának alapgondolata az volt, hogy Magyarországot tartják hazájuknak.¹⁰² Amikor a kormányzó felesége a magyar honvédek számára nagy téli segélyakciót hirdetett, azt a Volksbund is támogatta. Az összesített kimutatás szerint a magyarországi németek 80 636 pengőt és 332 440 pengő értékű téli holmit gyűjtöttek össze, és ennek majdnem felét, 37 565 pengőt és 122 074 darab meleg ruhaneműt éppen a Bácskában. Basch a németek áldozatkészségét a magyar haza iránti ragaszkodás megnyilatkozásának minősítette.¹⁰³ A Volksbund tényleges állásfoglalását ezzel az akcióval kapcsolatban Spreitzer bizalmas köriratának abban a gondolatában kell azonban keresni, hogy „mi adunk, de nem megyünk gyűjteni”.¹⁰⁴ Vagyis: a Volksbund nem vallotta magáénak az akciót, s ahhoz csak a Hitler—Horthy szövetség által meghatározott taktikai szükségszerűségből csatlakozott.¹⁰⁵

1943 februárjában a Háborús Gazdasági Szolgálat vezetősége utasította a német földműveseket, hogy a frontszükségletek kielégítése végett kétszerezék meg az olajos magvak, elsősorban a napraforgó termesztését. (Közben azonban nem szabad elhanyagolni a cukorrépa és a burgonya termesztését sem.) „A napraforgónak a győzelem érdekében kell virágozniuk” jelszóval a kerületi vezetőség Földművelési Hivatala az „Agráriával” karöltve követelte a német földművesektől, hogy százezer katasztrális hold földet ültessenek be napraforgóval.¹⁰⁶

A nyár folyamán szinte hetenként közzétett jelentésekkel és kimutatásokkal, az egyes bácskai helységek munkavállalásával, az egyes gyűjtőakciók (gyógynövény stb.) s a „Haus, Hof und Garten” mozgalom eredményeivel, az elért terméshozamokkal nem foglalkozhatunk bővebben. Példaként mégis megemlíthetjük, hogy 1943-ban már 40 000 holdat ültettek be napraforgóval, és büsz-

⁹⁸ A hódsági körzetvezetőség jelentése az 1942. aug. 15. — 1942. szept. 15. közti időszak munkájáról (IAPKV 23 612/173—174).

⁹⁹ Jelentés az 1942. szept. 15. — 1942. okt. 15. közti időszak munkájáról (IAPKV 23 612/215—216).

¹⁰⁰ Varga Béla és Bajcsy Zsilinszky Endre felszólalásaira gondolunk a nemzetiségi kérdés-sel kapcsolatos vitában 1942 novemberében. Kállay ekkor kijelentette, hogy a németeket Magyarországon nem tekintik kisebbségnek. Kállay kijelentését Berlinben igen kedvezően fogadták (OL-ŰM — pol. 1942 21 252).

¹⁰¹ Deutsches Volksblatt, 1942. máj. 17., Antwort des Volksgruppenführers an den Vorsitzenden des Magyarischen Kulturverbandes des Südgebietes.

¹⁰² Deutsches Volksblatt, 1942. jún. 20., Huldigungsdepesche des Volksgruppenführers an den Reichsverweser. — Horthy születésnapja és névnapja alkalmából a Volksbund 1943-ban is kifejezte hűségét. Südostdeutsche Rundschau. (Zeitschrift der deutschen Volksgruppe in Ungarn.) 1944. január III/10.

¹⁰³ Deutsche Zeitung, 1942. nov. 29., Sammlung als Bekenntnis.

¹⁰⁴ A IAPKV 23 613/21.

¹⁰⁵ Deutsche Zeitung 1942. szept. 20., Die Volksgruppe für die Honved.

¹⁰⁶ Deutsches Volksblatt, 1943. febr. 14., Achtung Ortsbauern und Obmänner der Bauernhilfe.

kén hirdették, hogy a 420 000—450 000 q napraforgóból kisajtott 100 000 liter olaj fedezi egymillió katona szükségleteit.¹⁰⁷

A Német Népsegély mozgalom szorosan hozzáidomult a front szükségleteihez. Alapjában véve megtartotta a német „népcsoporton” belüli szociális mozgalom jellegét, de újabb intézményekkel is bővült. Elsősorban a Katonasegély (Soldatenhilfe) elnevezésű akcióra gondolunk, amely annyira a figyelem központjába került, hogy az év végén már nyíltan hirdették, hogy a népsegély nem más, mint katonasegély. Spreitzer a Katonasegély bácskai ünnepélyes megnyitásakor 1943. március 3-án kihangsúlyozta, hogy ez az akció képezi a legszilárdabb hidat a harci front és a hátsországi munkafront között.¹⁰⁸ A Német Népsegély aktivistáinak szent kötelességük, hogy felkarolják és gondjukba vegyék az SS-katonák családtagjait. Az özvegyekről, árvákról gondoskodni kell, a rokkantakat pedig újra be kell kapcsolni a munkás élet vérkeringésébe. Az SS-katonák földjeinek megművelése céljából a területvezetőség igénybe vette az összes mezőgazdasági gépeket és fogatokat. A Katonasegély 1943. évi eredményei közül megemlíthetjük a német gyermekek titeli otthonának a megnyitását, melynek számára három hónap alatt 11 570 pengő értékű ruhát és fehérneműt gyűjtöttek össze; az SS-katonák gyermekei, terhes feleségei és idős szülei számára megszervezték téli segélyakciót, ahol 8052 pengő értékű ruhanemű és 7370 pengő értékű élelmiszer, valamint 1144 pengő értékű gyógyszer gyűlt össze,¹⁰⁹ a magyarországi SS-kórházak javára szervezett élelmiszer- és cigaretta-gyűjtőakciót¹¹⁰ és a német anyák futaki üdülő otthonának létesítését. Ez utóbbi ünnepélyes megnyitásakor, 1943. június 3-án Adam Schlitt, a Népsegély országos vezetője, a bácskai nők tevékenységéről a következőket mondotta: „Ha erről a kívülállóknak mesél-nénk, esetleg hihetetlennek tűnnék nekik.”¹¹¹

Schlittnek kétségtelenül igaza volt, amikor azt hirdette: „manapság a hazai front terhe főként az asszonyok vállaira nehezedik”. Így volt ez a németországi gyermekek újabb befogadására szervezett akciónál is. A területvezetőség köriratban értesítette a helyi csoportokat, hogy Németország fokozottabb bombázása miatt nemesak, hogy nincs kilátás a Bácskában tartózkodó 3000 birodalmi gyermek hazatérésére, hanem újabb 3000 gyermek befogadására is fel kell készülniük. A köriratban tudatták a helyi csoportokkal, hogy hány, egyenként 40 gyermek befogadására alkalmas tábort kell létesíteni, — azzal a megjegyzéssel, hogy máris úgy tekintik, mintha a gyermekek elhelyezése már biztosítva is volna.¹¹² A munka megszervezése ismét a német asszonyokra hárult.¹¹³

Basch népcsoportvezető a Magyarországi Németek Népi Szövetsége 1944. február 2-án megtartott évi közgyűlésén jelentős figyelmet szentelt a hátsországi front biztosításának. Külön is foglalkozott a Bácska példájára 1943-ban már

¹⁰⁷ Die Landpost, 1943. okt. 24., Leistungsbilanz.

¹⁰⁸ Deutsches Volksblatt, 1943. márc. 23., „Soldatenhilfe”-Eröffnung für das Gebiet Batschka.

¹⁰⁹ Deutsche Zeitung, 1944. máj. 2., Ein Volk hilft sich selbst.

¹¹⁰ Ezzel az akcióval kapcsolatban Spreitzer elrendelte, hogy minden helyi csoportban jelöljenek ki egy nem dohányzó napot (Rauchloser Tag) az SS-kórházak javára (IAPKV, 23 613/133—141).

¹¹¹ Therese Frick, a területvezetőség Nőhivatala vezetőjének jelentése (IAPKV 23 613/231).

¹¹² IAPKV, 23 613/127.

¹¹³ Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a birodalmi gyermekek bekapcsolódtak a helyi ifjúság munkájába. Részt vettek az ünnepélyeken, felvonulásokon stb. (Nachrichtenblatt des Beauftragten für Reichsdeutsche Kinderlandschickung in Ungarn, 1943/3, Feiern zum 20. April 1943; 1942/6, Kriegseinsatz der Jugend).

országosan életre hívni kívánt, de magyar részről nagy ellenérzéssel fogadott Deutsche Mannschaft rendfenntartó egységeinek a szerepével. Megismétlem álláspontom — hangsúlyozta Basch —, a Deutsche Mannschaft fenntartását a „kor parancsának kell tekintetnünk”, mert ezek az egységek a mozgalmon belüli rend hordozói és a hátszágai front legbiztosabb támaszai.¹¹⁴

A II. SS-önkéntes toborzó-akció

Számos körülmény arra készítette a Volksbund vezérkarát, hogy az 1943-ban szükségessé vált második SS-önkéntes toborzó akciót körültekintőbben készítsék elő. Ezt az akciót olyan légkörben kellett végrehajtani, amelyben már alaposan megingott a végső győzelembe vetett hit. Kállay nyugat felé kiutat kereső „hintapolitikájának” belpolitikai kihatásai is kedvezőtlenek voltak a Volksbund tevékenységére, s magára az SS-akcióra is. Számolni kellett a Volksbund tagságában amiatt is észlelt nyomasztó hangulattal, hogy az első akció során nem rendezték kielégítően az SS-családtagok problémáit.

Amikor Goldschmiedt népcsoportvezető-helyettes 1943 januárjában bejelentette, hogy új SS-önkéntes toborzásra kerül sor, akkor a helyi csoportok vezetőitől véleményt kértek a tagság hangulatáról. Bácskából olyan jelentések érkeztek, hogy „a fronthelyzet ellenére a tagság hangulata jó”, de egyúttal számos megjegyzést is tartalmaztak. Elsősorban azt kifogásolták, hogy az előző toborzásnál nem gondoskodtak kellőképpen a bevonulók családtagjairól, márpedig most olyan nemzedék van soron, amely már családot alapított, ezért a kifizendő segély összegét meg kellene kétszerezni. Rendezni kell a feleségek, illetve özvegyek iparüzési jogát, a családtagok élelmiszerral való ellátását, jogi biztonságát stb. Érintették a gyávák (Feiglinge) problémáját is. Egyes vélemények szerint azokat, akik 1942-ben nem jelentkeztek, most semmi esetre sem kell befogadni, mert ez gyakorlatilag azt jelentené, hogy az SS-be való jelentkezést és általában a frontszolgálatot el lehet halasztani. Köztudomású, hogy ezeket a magyar hatóságok nem sorozták be.¹¹⁵

Egyes jelentések nyílt ellenszenvről is beszámoltak.¹¹⁶ Mindent összevetve a helyi csoportok körülbelül 70 százalékos jelentkezésre számítottak. Volt olyan jelentés, amely azt javasolta, hogy a vonakodókat kötelező erővel sorozzák be.¹¹⁷

Berencz csoportja ismét ellenpropagandát indított az újabb sorozással kapcsolatban. Többek között rámutatott arra, hogy a leghangosabbak most is „csak szájhősök”,¹¹⁸ akik maguk nem vonulnak be. Mivel az valóban kiváltotta a tagság rosszállását, Basch elrendelte, hogy azoknak a tisztségviselőknek és tisztviselőknek, akik nem jelentkeztek önként, tisztségük 1943. július 4-ével automatikusan megszűnik.¹¹⁹ Berencz csoportjának ellensúlyozására a katolikus

¹¹⁴ Füzet: Heimat berichtet der Front, Jahreskundgebung des Volksbundes der Deutschen in Ungarn, 20. Feber 1944.

¹¹⁵ A helyi csoportok jelentései: Szentfülöpről, Hódságból, Szilberekből (IAPKV, 23 613/59, 23 613/74, 23 613/75).

¹¹⁶ Így például Franz Jung szabadságot SS-katona szélhámosságnak minősítette az egész akciót és azzal fenyegetőzött, hogy levegőbe röpi a Volksbund otthonát (Hódság). Miután felelősségre vonták, Jung öngyilkos lett (Párttörténeti Intézet Archivuma, A. IV. 29/124).

¹¹⁷ A szilberek helyi csoport jelentése (IAPKV 23 613/75).

¹¹⁸ Die Donau, 1943. jan. 28.; „Es ist doch sonderbar mit dem Fortgehen”.

¹¹⁹ A KEOKH (Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatal) újvidéki kirendeltsége is feljegyezte, hogy Járekon kifütyülték Reislert, az országos vezetőség propagandaosztálya vezetőjét, mert ő maga sem jelentkezett, noha még nem volt 30 éves (Párttörténeti Intézet, Archivum, A. IV. 29/124).

ifjúság lapja, a Der Jugendruf, amely addig inkább csak hitéleti problémákkal foglalkozott, maga is megkezdte a toborzó-akció népszerűsítését.¹²⁰

A magyar kormánynak az a törekvése, hogy az újabb SS-akció korlátozottabb legyen az előzőnél, kudarcot vallott. Az 1943. március 10-én megtartott minisztertanácsi ülésen mindössze 10 000 SS-önkéntes toborzását engedélyezték, a német kormány nyomására, március 30-án a minisztertanács mégis jóváhagyta a követelt 20 000-es számot, de elutasította a toborzás kiterjesztését, azokra a németekre is, akik a honvédségben szolgáltak.¹²¹ Végül a magyar kormánynak ebben a kérdésben is engednie kellett. A belügyminiszter 1943. május 28-án körrendelettel értesítette a járási főszolgabírákat, hogy a német kormány kérelmére a magyar kormány engedélyezte újabb SS-önkéntesek toborzását, az 1908—1925-ös születésű német férfiak közül, tekintet nélkül arra, hogy tagjai-e a Volksbundnak. Ezúttal toborozhatták azokat a német származású egyéneket is, akik már a honvédség alakulataiban teljesítettek szolgálatot. A jogi következmények változatlanok voltak: az SS-alakulatokhoz ténylegesen bevonult egyének a német állampolgárság megszerzésével egyidejűleg elvesztették magyar állampolgárságukat.¹²²

Toborzási agitációjában a Volksbund területi vezetősége beszámolt arról is, hogy az SS-katonák és családtagjaik egyes sérelmei kedvezően elintéződtek. A bácskai SS-katonák számára rendszeresítették a rendkívüli nyári aratási szabadságot. Indokolt esetben, a helyi csoportok véleménye alapján, a zombori gondozótiszt (Fürsorgeoffizier) a szokásosnál magasabb segélyt is kiutalhatott. Sőt, sürgős esetekben a helyi csoportok előleget is folyósíthattak.¹²³ Minden újszülött SS-gyermek után száz birodalmi márka rendkívüli segély jár.¹²⁴ Különösen hangsúlyozták, hogy a két kormány megállapodása értelmében azoknak, akik az SS-hez bevonultak, de akiket később alkalmatlanság címén elbocsátottak, ismét elismerik magyar állampolgárságát.¹²⁵

A jelentkezett önkéntesek vizsgálatát (Musterung) 1943. június 29-től augusztus 13-ig ejtették meg, a megállapított sorrend szerint. A bizottságban a két német tiszt és altiszt, valamint a Fürsorgeoffizier két képviselőjén kívül (akik a helyszínen gyűjtötték össze a családi segélyhez szükséges iratokat), ott volt a magyar honvédség képviselőjében egy tiszt, és a magyar rendőrség egy fő tisztviselője is.¹²⁶ Basch kérelmére Kállay miniszterelnök ezidőtájt meglátogatta a Hódságot, ahol igen szívélyesen fogadták.¹²⁷ Spreitzer szigorúan megkövetelte a körzeti vezetőktől (Kreisleiter), hogy azokkal szemben, akik nem jelent-

¹²⁰ Érdekes megjegyezni, hogy az említett Weitblick eines Donauschwaben... című kiadvány a Der Jugendruf-ot is antifasiszta lapnak tünteti fel (22—24. oldal), ami nem felel meg a valóságnak. Így például a Der Jugendruf 1943. ápr. 4-én a „Mädchen schreiben den Frontsoldaten” cím alatt a következőképpen fejezte ki a lányok hangulatát: „Mint ahogy ti az ellenség földjén alkottok egy legyőzhetetlen fegyveres frontot, mi idehaza akarunk képezni sziklaszilárd frontot. Szilárdan elhatároztuk, hogy kitartunk veletek a végső győzelemig vagy az utolsó lehelletig.”

¹²¹ OI-MTJ, 1943. márc. 10.; 1943. márc. 30.

¹²² OL-BM res 1943/9500.

¹²³ Merkblatt für Aufnahme von Anträgen auf Angehörigenunterhalt im Anschluss an die Musterungen 1943. jún. 10.

¹²⁴ Spreitzer 1943. szept. 2-i 13. sz. körítata (IAPKV 23 613/155—156).

¹²⁵ A magyarországi SS-önkéntesek frontközlőnye nyíltan méltatlankodott, hogy az SS-önkéntesek közül a magyarországiak vesztik el állampolgárságukat (Unser Einsatz, Folge 8, April 1944, Unser Weg ist klar).

¹²⁶ Musterungsplan für die Batschka (IAPKV, 23 614/101—114).

¹²⁷ Kállay fogadtatására a Hódságon felvonultak a helyi csoport összes egyenruhás alakulatai, ez esetben kivételesen a horogkeresztes karszalag nélkül.

keznek, nem szabad alkalmazni semmilyen megtorlást. Ellenkezőleg „jó képet kell vágni” (den Guten zu spielen) mindaddig, amíg a legkisebb lehetőség is fennáll, hogy ezek a végén mégis csak rászánják magukat. Az előző évi kilengéseket, a Volksbund törekvéseit kompromittáló egyéni kirohanásoknak minősítette, kijelentve, hogy a magyar hatóságok a rendbontókat a megállapodás értelmében azonnal internálják.¹²⁸ Kétségtől fontos német érdekek voltak, hogy az SS-toborzás a kelleténél jobban ne élezze ki a helyzetet a szövetséges magyar állammal szemben.

Az SS-önkéntesek bevonulása a megállapított sorrend és eljárás szerint 1943. szeptember 7-től november 4-ig zajlott le. A bácskai német sajtó figyelme természetesen arra összpontosult, hogy minél „bensőségesebben” örökítse meg a pillanatot „nagyszerűségét”. „Vérünk szavát követve”, — „A vér nem válik vízzé” stb. című vezércikkekben tették közzé a toborzás eredményeit mutató számadatokat. A milliós létszámú Magyarországi német népcsoport a két SS-csoportban „legkevesebb 40 000 önkéntest adott”, és ennek több mint fele, 20 500, a mindössze 201 700 németet számláló Bácska szülőtte volt. Tehát az addigi 14 000 SS önkéntesen kívül 1943-ban még 7500-an jelentkeztek és 6500-at vettek be. Ez százalékarányban 90 százalékát teszi ki a megfelelő korosztályoknak. Ezért nem maradhatott el a legilletékesebbek dicsérete. „A ti közép-bácskai körzetetek (Újverbász) jár az élen.” „A magyarországi németlakta vidékek közül a Bácska állította csatasorba a legtöbb önkéntest.”¹²⁹

A második SS-toborzással kapcsolatban még egy fontos mozzanatra kell kitérnünk. Közismert, hogy a bácskai partizánmozgalom, 1941-es fellendülése után, néhány itt nem részletezhető ok miatt, válságba jutott, amelyből csak 1943 tavaszán kezdett kilábalni. Ekkor már rendszeressé vált a kapcsolat az igen erős szerémségi mozgalmon keresztül Tito főhadiszállásával is. A vajdasági Tartományi Pártvezetőség harcra buzdító propagandájában — a rossz tapasztalatok ellenére — továbbra is számolt a bácskai németek csatlakozásával.¹³⁰ 1943 júliusában a Bácskai Körzeti Pártbizottság „An die Deutschen der Batschka” című kiáltványában igyekezett felvázolni az újabb SS-toborzás következményeit. „Spreitzer, Hamm, Trischler és Derner szörnyű sorsot készít számotokra... Sorsotok a ti kezetekben van, fogadjátok el testvéri jobbunkat, a ti boldogságotok is a szabad Vajdaságért vívott közös harcban van. Csakis a szabad Vajdaságban lehet minden nép, tehát a német is, szabad és egyenrangú.”¹³¹

Az SS-önkénteseket búcsúztató ünnepélyek idején a bácskai partizánok diverzáns tevékenysége főleg a németek tulajdonát képező kender gyűjtogatására irányult. Ez arra készítette a Volksbund vezetőségét, hogy erélyesebb fellépést követeljen a magyar kormányzattól a partizánmozgalommal szemben,¹³² fel-

¹²⁸ Spreitzer 1943/2. sz. körrendelete (IAPKV, 23 613/91).

¹²⁹ Deutsches Volksblatt 1943. aug. 31., Der Stimme des Blutes folgend; 1943. szept. 19., Zur Armee der 20 000 Batschkadeutschen; Deutschum im Ausland, 1943. szeptember—október, Aus dem Zeitgeschehen.

¹³⁰ Például a Tartományi Pártvezetőség 1943. máj. elsejei kiáltványát német nyelven is terjesztették (IAPKV, 2869).

¹³¹ IAPKV, 2777.

¹³² Platthy tábornok, a partizánmozgalom leküzdésére létrehozott Egységes Vezetés parancsnoka az 1942. év munkájáról beszámoló összefoglaló jelentésében számos példával illusztrálta, hogy a bácskai németek nem vettek szívesen részt a termés megőrzésére alakult polgárőrségben (HIL—VKF 1500/1942). Egy partizánecsoport felderítésekor, 1943. febr. 4-én a Deutsche Mannschaft paripási helyi Sturmja visszautasította a csendőrség felhívását, hogy segítsen a partizánok elfogásában, mert a Főosztály 1943/3. sz. rendeletében kifejezetten az állt, hogy a „Deutsche Mannschaft nem vesz részt az ilyen vadászatban” (IAPKV, 23 613/33).

ajánlva saját segítségét is. Basch Újverbászon az SS-önkéntesek seregszemléjén így beszélt: „Hiszem, hogy államunk és kormányunk a legrövidebb időn belül tesz róla, hogy ezek a gyűjtogatások többé ne ismétlődjenek meg. Adjanak nekünk németeknek fegyvert a kezünkbe és akkor majd mi, idősebbek, asszonyok, sőt ifjak is segítünk megvédeni honunkat (Heimat). Mi erre minden pillanatban a végső elszántsággal hajlandók vagyunk.”¹³³

Közvetlenül ezután Spreitzer elrendelte, hogy a helyi csoportok összes funkcionáriusai kapcsolódjanak be a Deutsche Mannschaft munkájába.¹³⁴ Basch a bácskai Deutsche Mannschaft kiképző táboraiban tett látogatásaival igyekezett kidomborítani e szervezet jelentőségét.¹³⁵ Abban az időben ezekre, a német nép „nyugalmát”, vagyonát és a háterszági munkafront „vívmányait” védő alakulatokra éppen Bácskában volt a legnagyobb szükség.

A bácskai németek Magyarország német megszállása után

A bácskai németek lelkesen üdvözölték a német csapatok (köztük a bácskai németekből álló SS-lovashadosztály) 1944. március 19-i bevonulását, és abban a magyar megszállás végének a kezdetét látták. Ismét újjáéledtek azok az elképzelések, hogy a Bácska a Bánáttal és a Szerémséggel együtt elnyerhetné a Birodalomhoz tartozó autonóm német terület státusát.¹³⁶ A megszállás első napjaiban a Deutsche Mannschaft egységei a német reguláris csapatokkal együtt helyenként részt vettek a gépjárművek és az élelmiszerkészletek rekvirálásában, fontosabb intézmények (posták, középületek stb.) birtokbavételében, a gazdagabb zsidó családok bebörtönzésében stb.¹³⁷ A Sztójay-kormány hivatalbalépése nyomán tisztázódó helyzetben Spreitzer megszüntette a Deutsche Mannschaft egységeinek készülségi állapotát és elrendelte, hogy vonják be tőlük a fegyvereket.¹³⁸

A magyar állam és a Volksbund kapcsolata gyökeresen megváltozott. Sztójay kijelentette, hogy a magyarországi németség a két állam között összekötő erőt képez, és számos engedményt tett a Volksbundnak. A Die Donau-t rögtön betiltották, Berenczet pedig internálták.¹³⁹ Sztójay abba is beleegyezett, hogy a németlakta helyeken bocsássák el a németellenes érzelmű tisztviselőket: az összes főispánokat, a főszolgabírák és a községi jegyzők jórészét is. Piukovich Béla, az új bácskai főispán hivatalba iktatásakor elismerően említette, hogy a nemrég még individualista életmódjáról ismert bácskai németség körében Hitler nemzetiszocialista életszemlélete „csodát teremtett”.¹⁴⁰

Szorosabb lett a magyar és német együttműködés a bácskai partizánharc leküzdésében is. Abból kiindulva, hogy a bolsevizmus elleni harcot az országon belül is csak a német szövetséggel karöltve lehet sikeresen megvívni, a magyar

¹³³ Deutsches Volksblatt 1943. okt. 8., „Euer Kreis steht an der Spitze.”

¹³⁴ IAPKV 23 613/220—221.

¹³⁵ Deutsche Zeitung 1943. máj. 18., „Auf die Deutsche Mannschaft muss sich unser Volk verlassen können.”

¹³⁶ A 22. Hegyi Hadtest Hírszerző Osztályának jelentése (Arhiv Jugoslavije — Jugoszlávia Levéltára, a 22. Hegyi Hadtest mikrofilmzett okmányai, M-314, 673, 1170—1171).

¹³⁷ Az V. Csendőrkerülethez 1944. márc. 19. — 1944. márc. 30-ig beérkezett helyi jelentések (APKV magyar anyag 9/40).

¹³⁸ IAPKV 23 614/16

¹³⁹ Berenczet a topolyai gyűjtőtáborba internálták. Grösz József kalocsai érsek és Jaross Andor belügyminiszter közbenjárására a Gestapo szabadon bocsátotta, azzal a kikötéssel, hogy vonuljon vissza a közeletből. (Weitblick eines Donauschwaben . . . 9—11).

¹⁴⁰ Deutsche Zeitung, 1944. máj. 25., Volksgruppenfragen in Vordergrund.

belügyminiszter 1944. április 19-én arra utasította a csendőrség és a rendőrség közegeit, hogy szorosan együttműködjenek a német biztonsági szervekkel.¹⁴¹ A partizánharc elleni Egységes Vezetés parancsnoksága mellett külön német információs központ létesült. Témánk szempontjából ez azért fontos, mert az Információs Központnak a hírszerző szolgálata gyakorlatilag behálózta az összes helyi csoportokat, és elrendelte, hogy időszakos jelentéseikben mindig külön foglalkozzanak az észlelt partizánakciókkal, sőt szükség esetén kapcsolódjanak be leküzdésükbe is.¹⁴²

A felszabadító mozgalom elleni harcban a Deutsche Mannschaft fő feladata a nyári termés megőrzése, vagyis a háterszági munkafront gyümölcsjeinek biztosítására összpontosult. E tekintetben általában igen gondos előkészületeket tettek. A W. K. H. Merkblattja részletes utasításokat közölt a munkálatok lebonyolításának minden fázisáról, az aratástól egészen a termés betakarításáig és elraktározásáig, miközben állandóan azt hangoztatta, hogy minden megőrzött búzaszem hozzájárul a fronthelyzet győzelmes kialakításához.¹⁴³

A Deutsche Mannschaft és a helyben állomásozó SS-katonákból álló járőrök bevonásával 1944. június 24-től rendszeresítették a termésbiztosító éjjelnappali szolgálatot. Helyenként csatározásokra is sor került, ami azt jelenti, hogy a bácskai németek saját szülőföldjükön is felvették a fegyveres harcot a népfelszabadító mozgalommal.¹⁴⁴

A bácskai tapasztalatokból kiindulva és a fronthelyzet állandó romlása következtében Magyarországon is fokozatosan kiépült a Deutsche Mannschaft szervezete 1944 áprilisától és májusától, hogy elejét vegye az események nem kívánatos fejlődésének. Ez a szervezet, melynek élén 1943. október 29-től — immár Budapest székhellyel — Adalbert Feldinger állott, teljesen a bácskai szervezet mintájára épült ki.¹⁴⁵ A Bácska területe egybeesik a DM Főosztálya (Oberabteilung) területével. A körzeti osztályok (Abteilung) irányította kisebb egységek nevei is változatlanok maradtak Schar, Zug és Sturm.¹⁴⁶

Amikor a szovjet csapatok már megközelítették Magyarország határait, a Deutsche Mannschaft egységeiből 1944 augusztusában megalakult a Gustav Halvaxról¹⁴⁷ elnevezett Hon-Védelme-szervezet (Heimat-Schutz Gustav Halvax), élén Sepp Spreitzerrel, a Volksbund bácskai vezérével.¹⁴⁸ 1944. szeptember elsején megtörtént a Heimat-Schutz bácskai szervezetének most már egyáltalán nem leplezett felfegyverzése. Sajnos, a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem tudjuk pontosan rekonstruálni a Heimat-Schutz fegyveres alakulatainak a számát. Annyi azonban bizonyos, hogy Weiss mérnöknek, a bácskai „HS-Standarte” vezérének a parancsnoksága alatt a Bácska déli és délkeleti részén mindenütt

¹⁴¹ OL-BM res 7000/1944.

¹⁴² Az Egységes Vezetés Mozgótörzsének 1944. júl. 13-i körrendelete (IAPKV magyar anyag 7/32).

¹⁴³ Die Landpost 1944. jún. 25., Merkblatt 26, „Schützt die Ernte”.

¹⁴⁴ Például Johann Mayer és Andor Hoffmann járőrök elestek a partizánok elleni harcban 1944. júl. 2-án a Csurogtól Turjába vezető úton (Deutsche Zeitung 1944. júl. 9., Im Heimat-schutz gefallen).

¹⁴⁵ Bilderwoche, (Újvidék) 1944. febr. 27., „DM. Führer 50 Jahre alt.”

¹⁴⁶ IAPKV 23 614/116—118.

¹⁴⁷ Gustav Halvax a Kulturbund kimagasló funkcionáriusa volt. A Bácska megszállása után rábízta a Mannschaft megszervezését. Még 1941-ben bevonult az SS-be és mint a vaskereszt I. osztályával kitüntetett Obersturmbannführer 1941 októberében elesett a keleti fronton.

¹⁴⁸ Spreitzer 1944. aug. 18-án kelt 18. sz. körrendelete (IAPKV 23 614/14).

százas létszámú „HS-Kompagnie” nevezetű egységek létesültek.¹⁴⁹ Az sem vitás, hogy az adott helyzetben ezeknek az egységeknek a feladata az volt, hogy szükség esetén vegyék fel a harcot a bácskai partizánokkal.

Magyarország német megszállása már nem hozhatott lényeges újításokat a Volksbund hátországi munkafrontjának irányvételében.

Az 1944 áprilisában megindított szokásos Népségélyakció központjában továbbra is a katonaségély-gyűjtés (Soldatenhilfe-Sammlung) állott. Mondhatnók, hogy a katonaségély egyes tevékenység-területei, például az „anya és gyermek”¹⁵⁰ (Mutter und Kind) vagy az időközben létesült csapatgondozó mozgalom (Truppenbetreuung) munkájába állandósult,¹⁵¹ Bácskában a katonaségély 1944-ben a már meglévő intézmények: az újvidéki gyermekkórház (Kinderkrankenhaus), a futaki anyák üdülője (Muttererholungsheim), a titeli katonaaórvák otthona (Soldatenwaisenhaus) a nyári munkálatok idején működő óvodák (Erntekindergarten) stb. eltartásához és az újabb létesítményekhez szükséges pénzadományok összegyűjtésére irányult. 1944. június 1-én megnyílt Titelen a második, 40 férőhelyes, katonaaórvaház is.¹⁵² A katonaségélyt népszerűsíteni kívánó propaganda erőteljesebb lett: „Minden egyes Oroszországban harcolt és hősi halált halt katonának az emléke arra kötelez bennünket, hogy mi is úgy harcoljunk, ahogy azt ő tette.” Vagy másutt: „Azzal, hogy mennyit áldozol a katonaségélyre, azt is megmutatod, mennyire értékeled katonáinkat.”¹⁵³ Basch 1944 nyarán Németország példájára és az erők koncentrációja érdekében elrendelte, hogy a hazai front összes segélyintézményeit, tehát: a téli segélyakciót, a német népségélyt, a birodalmi gyermekek befogadására szervezett akciót (Kinderlandschickung), a bombakárosultak javára szervezett segélyakciót stb. össze kell vonni. Így született meg a „Nemzetiszocialista Népjólét” (NS Volkswohlfahrt der Deutschen Volksgruppe in Ungarn) intézménye. Adam Schlitt, az új intézmény vezetője, kijelentette, hogy a háború ötödik esztendejében a Volkswohlfahrt feladata tulajdonképpen az, hogy a fronton harcoló katonák családjai egyetlen nagy családot képezzenek a hátszágban. Idézte Hitler mondását: „Te magad semmi sem vagy, — néped minden.”¹⁵⁴

A katonacsalád iránt táplált különleges figyelem szorosan összefüggött a folyamatban levő, új, az eddigieknél átfogóbb, harmadik SS-akcióval. A két kormány megállapodása értelmében Németország most már jogot nyert a 17. életévüket betöltő magyarországi németek kötelező sorozására. A besorozott egyének német állampolgárságot nyertek, de megtarthatták a magyart is.¹⁵⁵ Az akció erkölcsi sikere érdekében azonban hangsúlyozták az önkéntes jelentkezés szükségességét, hozzátéve, hogy „aki ma nem jelentkezik önként, annak holnap akarata ellenére is el kell mennie”.¹⁵⁶

¹⁴⁹ A Kompagnie két Zug-ból áll. Kisebb egység a 10–15 emberből álló Schar. A Bácska délnyugati részén összesen 8 Kompagnie alakult (IAPKV) 23 614/36).

¹⁵⁰ A Deutsche Zeitung 1944. máj. 5., „Leistungsbericht der DV-Soldatenhilfe aus der Batschka.”

¹⁵¹ A Truppenbetreuung részben a keleti és egyéb frontokon harcoló német katonák, s részben a Magyarországon állomásozó német katonák pótelátását szorgalmazta. A Bácskában a Truppenbetreuung mozgalmon belül 1944. jan. 1-étől 1944. máj. elsejéig összegyűjtöttek 40 199 kg burgonyát, 34 582 kg lisztet, 211 205 db tojást stb. (Deutscher Volksbote 1944. júl. 28.), (Unsere Gebiete im Dienst der Truppenbetreuung).

¹⁵² Bilderwoche, 1944. jún. 25., „Unser zweites Soldatenkinderheim in Titel geöffnet.”

¹⁵³ Deutsche Zeitung, 1944. ápr. 29., „Aufruf zum Kriegshilfsdienst”.

¹⁵⁴ Deutsche Zeitung, 1944. jún. 14., „Betreuung des deutschen Blutes”.

¹⁵⁵ OL-MTy, 1944, márc. 29.

¹⁵⁶ LAPKV 23 614/92—102.

A mozgalmat népszerűsítő kampányban a területvezetőség azt is hangsúlyozta, hogy a bácskai németeknek nem kell többé attól tartaniuk, hogy — az előző évekhez hasonlóan — fenntartással fogadják őket birodalmi társaik, hiszen bátorságukkal már elnyerték az egész német nép s magának Hitlernek az elismerését is. A fenti állítások igazolására Martin Braun területi propagandavezér közzétette, hogy 1944. április 17-vel bezárólag Bácskából 40-en érdemelték ki a Vaskereszt első osztályát, és 1081-en második osztályát. Továbbá 1081-en hordozzák a sebesülési érmet (Verwundetenabzeichen). Rohaméremmel (Sturmabzeichen) 525 bácskai származású SS-katonát tüntettek ki. Négyen viselik az afrikai harcok (Afrikakämpferabzeichen), öten a romániai, tizenheten a finn emlékérmét, tizenkilencen pedig a horvátországi Zvonimir emlékérem első osztályát. Összesen 2742 bácskai SS-katonát tüntettek ki.¹⁵⁷ Ezek az adatok kétségtelenül arról tanúskodnak, hogy a bácskai SS-önkéntesek Európa összes csataterein harcoltak, beleértve a jugoszláv felszabadító mozgalom hadszínterét is.

Mivel a Bácska erőtartalékai már jórészt kimerültek, a sorozást 1944 májusában más vármegyékben (Tolna, Somogy, Baranya) kezdték meg. Sajnos a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem lehet kimutatni az 1944-ben ténylegesen bevonult bácskai németek számát. Minden jel arra mutat, hogy elenyészően kis számról van szó. Fülöpszálláson mindössze 26-an kaptak behívót. A kucorai jelentés szerint 1944. szeptember 29-én 18 embert hívtak be, ami azt jelenti, hogy október elején kellett volna bevonulniuk.¹⁵⁸ A szegedi V. esendőrkerület 1944. szeptember 21-i jelentése arról számol be, hogy a bácskai svábság körében sokan azt hangoztatják, hogy nem tesznek eleget a behívásnak, inkább dezertálnak.¹⁵⁹ Ezeknél a jelentéseknél azt kell megfigyelni, hogy 1944 szeptember végén a katonakötelesek még nem vonultak be. Végül megemlítjük, hogy a bácskai sajtó ebben az időben nem regisztrált egyetlen SS-katonákat búcsúztató ünnepélyt sem, amit azelőtt sohasem mulasztottak el. A hadiesemények következtében hamarosan a kiűrités kérdése került a Bácskában előtérbe.

A németek megígérték utolsó szövetségesüknek, Magyarországnak, hogy határait úgy védelmezik, mint sajátjukat; nem akarták tehát idő előtt megkezdni a bácskai németek egyébként elhatározott kiűritését, nehogy pánik törjön ki az ottani honvédségnél.¹⁶⁰ 1944. október 4-én azonban az illetékes szegedi hadtest-parancsnok elrendelte a Bácska részleges kiűritését, mert a Vörös Hadsereg betört a Bánátba, és eljutott a Tiszáig. Nyilvánvaló volt, hogy a soron következő lépés a Bácska. Ezáltal nemcsak hogy időszerűvé, de egyben sürgőssé, sőt elkészté vált a bácskai németek kiűritésére már korábban elkészült terv.¹⁶¹ Így történt meg, hogy Winkelmann SS-Obergruppenführer, Lorenz SS-Obergruppenführer, Weesenmayer követ és Basch népesoportvezető csak 1944. október 7-én adtak parancsot a bácskai németek kiűritésére, és pedig úgy, hogy előbb a Ferencsatornától délre eső területet ürítsék ki. Következő napon megérkezett Himmler SS-birodalmi vezető sürgönye, hogy a bácskai németeket rögtön át kell telepíteni a birodalom területére. Aznap jött meg az értesítés is, hogy a birodalom 255 000

¹⁵⁷ Deutscher Volksbote, 1944. máj. 12. „Helden unserer Volksgruppe”.

¹⁵⁸ IAPKV 23 614/34, 23 614/67.

¹⁵⁹ IAPKV magyar nyelvű anyag 9/1961.

¹⁶⁰ A Volksdeutsche Mittelstelle jelentése a német Külügyi Hivatalnak 1944 október havi munkájáról (VII., London, H. 299 302).

¹⁶¹ A kiűrités technikai részét szabályozó utasítás megszabja, hogy mit lehet magukkal vinni: élelemből, ágyneműből, háztartási eszközökből, szerszámokból stb. Szabályozza a menetoszlop megszervezésének módját is: gyógyszerek, takarmány, okmányok stb. (IAPKV, 7519).

németet tud befogadni a volt jugoszláv területről. Csak ezek után rendelték el a Ferenc-csatornától északra fekvő terület kiürítését is. Végső fokon mindez kapkodva és tervszerűtlenül folyt le. A háború után készült rekonstrukció alapján az apatini járást október 8-tól 12-ig ürítették ki, a palánkait október 11-től 13-ig, a hódságit október 9-től 12-ig, a kulait október 8-án, a zomborit október közepéig. Sok helyen akkor indultak útnak, amikor már be voltak kerítve.¹⁶²

A bácskai németek menetszlopa Zombornak és Bajának vette útját, majd a dunaföldvári hídon haladt keresztül. A menetszlop helyenként 120 kilométer hosszúra is elnyúlt.¹⁶³ Hozzávetőleges számítások szerint a német lakosság fele hagyta el a Bácskát.¹⁶⁴ A kiürítés egybeesett az itt állomásozó német csapatok kivonulásával. Josef Senz, a Volksbund egykori funkcionáriusa könyvében arról ír, hogy a visszavonuló német hadsereg az evakuáltak menetszlopából kiválasztotta a 65 évesnél fiatalabb férfiakat és besorozta őket. Így keletkezett a 31. SS-gránátos hadosztály (Bácskai hadosztály) a „katonai kiképzésben soha nem részesült, fel nem szerelt, fegyvertelen” bácskai németekből.

A német csapatok különösebb ellenállás nélkül ürítették ki a Bácskát; a terv szerint a Vörös Hadsereget és a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereget a Duna vonalán kellett volna megállítani. Senz adatai szerint a bácskai hadtest feladata az volt, hogy védje az ún. apatini hídfőt a Duna jobb partján, Bezdán és Batina között.¹⁶⁵ Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a vajdasági partizánharcok legvéresebb ütközetében, a batini csatában (1944 november közepén), amelyet „második Sztálingrádnak” neveztek el, a VII, VIII és XII. vajdasági brigáddal szemben tulajdonképpen honfitársaik, a bácskai németek állottak. Ezzel a csatával a Bácska területe felszabadult, a Volksbund bácskai szervezete pedig szétesett.

¹⁶² *Johann Wüsch*: Beitrag zur Geschichte . . . 118.

¹⁶³ VII, N-1, London 297 374—297 381.

¹⁶⁴ *Dokumentation der Vertreibung . . .*, V, 72 E.

¹⁶⁵ *Josef Senz*: Apatin und Apatiner, Festschrift zur 200-Jahrfeier der Donauschwaben Grossgemeinde Apatin. Schwimmbach bei Straubing. 1969. 93—95.